

Jevgenij Paščenko. Gogoljevo ukrajinsko zaleđe. // Forum, 2009, 10-12, str. 1498-1521.

Tema *Gogolj i Ukrajina* tradicionalno se doživljava kao poznata: veliki ruski pisac je rodom iz Ukrajine, o njoj je progovorio u nekim svojim djelima i to - posve logično – na ruskom jeziku. Ruska je kritika od Bjelinskog i nadalje smatrala da književnost Malorusa, kako se imenovali Ukrajinci bi morala se ugledavati u svog velikog zemljaka koji je umjesto *maloruskog narječja* izabrao veliki i moćan (*velikij i mogućij*) ruski jezik. Sovjetska književna povijest je to doživljavala kao potvrdu neiskorjenjivog izraza vječitog zajedništva dva bratska naroda. Ukrajinska književna kritika u inozemstvu različito tumačila Gogoljevo uključivanje u ruski književnost – od osuda do pokušaja shvatiti njegove motivacije. Najnovija ukrajinska književna kritika donosi opširan opus razmišljanja koji nadograđuju problem ukrajinsko-ruskih odnosa kojima je obilježeno i razdoblje slavljenja 200-obljetnice rođenja velikoga pisca. Predočena tema motivirana je pokušajima sagledati Gogoljevo ukrajinstvo kao značajnu determinantu koja se odrazila u nizu njegovih izražaja – kao čovjeka i pisca. Cilj je ne da nadopuniti stanje u hrvatskim leksikonima gdje Gogolj predstavljen uglavnom kao *ruski pisac* bez obilježja da je *ukrajinskog podrijetla* ili čak i *ukrajinski pisac* za razliku od drugih kao recimo Orwel, Nabokov gdje se ipak upućuje na etničku pripadnost umjetnika¹ Ukrajinski faktor je bitan za razumijevanje Gogolja u njegovim glavnim životnim razdobljima – od mladih godina i sredine u kojoj se formirao, napuštanja Ukrajine do uključivanja u ruski život, njegovog doživljavanja Rusije, teških razmišljanja o svome mjestu na prostori tog imperija. Osim općih zakonitosti koje su obilježavale prirodu ukrajinsko-ruskih odnosa prve polovice 19. stoljeća što se odrazilo i u djelima Gogolja, opredjeljujućom je svakako bila stvaralačka individualnost pisca u formiranju koje svoju ulogu odigrao i biografski faktor, neposredno povezan s ukrajinskim okruženjem.

Idejni, politički i duhovni kontekst u kojem je prije 200 godina rođen, odrastao, formirao se u svojoj mladosti budući pisac, su obilježeni izričito ukrajinskim ozračjem sa svim idealima, problemima, traganjima za njihovim rješenjem. Ukrajinsko je društvo bilo suočeno s problemom obnove nacionalnog identiteta koji se uobličavao se u trokutu napetih povijesnih donosa tri najveća slavenska naroda – ukrajinskog, poljskog i ruskog. Poljski faktor, značajan u prethodnim stoljećima, je otišao u prošlost ispunjenu dramatičnim događajima konfrontiranja i povezivanja. Poljska je konačno podijeljena kao i Ukrajina dok je na vidiku

¹ Ovim opažanjem zahvaljujemo se prof. Milenku Popoviću, jednom od osnivača i dugogodišnjem pročelniku katedre za ukrajinski jezik i književnost filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

pojavi se moćno Moskovsko carstvo, od 1720. – Rossijski imperij koji je tijekom 19. stoljeća doživljavao svoj procvat. Ukrajinci i Poljaci su morali ili prihvatiti njegov sjaj ili poricati kao zlo što u istoj mjeri izražavalo se u obijem sredinama. Od prošlosti su ostale samo uspomene gdje ukrajinska vojna vještina izražavala se kroz kozaštvo, neku posebnu vrstu vojne demokracije. Njenu snagu su osjetili i osmanlijski i poljski i moskovski osvajači već u dalekom 17. stoljeću, dok je u narednom 18. Ruski imperij vještinom lukavstva i pritiska uspio sve te kozačke slobode ukinuti. Ukrajina je pretvorena u guberniju, kraj Malorusiju a njeni su stanovnici morali se osjećati kao dio Velikorusije koja se širila na sve strane, apsorbirajući mnogobrojni etnosi. Kao imperij s glomaznom administracijom, posebnim velikodržavnim mentalitetom ruski carizam nije ni vidio postojanje nekoga posebnog slavenskog naroda imenovanog Malorusi, dok je njihov jezik smatrao se narječjem nastalim zbog poljskih (tradicionalno doživljavanih kao neprijateljskih) nasrtaja na iskonski ruske zemlje i gdje je «malorusko narječje» - jednostavno ruski jezik, samo pokvaren Poljacima. Takvim uvjerenjima je pogodovala i zbrka oko naziva *Rus-* koji se doživljavao kao opće ime za «jedinствен ruski narod». Ekspanzija na prostore drugih naroda i njihovo asimiliranje su prema imperijskoj logici legitimirani kao nužnost, spas za one druge, nejake narode koji moraju osjećati se usrećenima zbog misionarskog dolaska Rusije.

Glede Ukrajine, posebice bliske u jeziku prema ruskom, sistematski se provodila politika zabranjivanja tog jezika s ciljem iskorjenjivanja jezičnih razlika.² U denacionalizatorskoj ideologiji Ukrajinci su pogrdno imenovani različitim nazivima s konkretnim semantičkim poljem svakoga: *Mazepinci* – neljalni caru izdajice (kao Mazepa u 18. stoljeću); *Malorosi*, *Malorosijani* - odani režimu provincijalci iz Male Rusije; *Hohli* -nejak, smiješam, priglupe seljački puk nesposoban za neku vrstu državnosti i zato milosrdno eksploatiran višom kategorijom etnosa – Velikorusima.³ Ukrajina u ruskom imperijskom diskursu predočena kroz opširan spektar izraza – od čuđenja egzotičnosti tog *ruskog južnog plemena* do obvezatnog osmišljanja ga kao bezuvjetni dio *organske zajednice* ruske nacije.⁴

Nastanak i razvoj kontra diskursa – karakteristična dominantna ukrajinske društvene svijesti kroz cijelu povijest njenog kolonijalnog položaja. Ukrajinska politička svijest već baroknog

² Više i tome: Paščenko, Jevgenij. *Represivna politika prema ukrajinskom jeziku*. Riječ, 2009, sv. 2, (Rijeka), str. 87-121.

³ Kappeler, Andreas. *Russland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*. München: Verlag C. H. Beck, 1992.

⁴ Shkandrij, Myroslav. *Russia and Ukraine. Literature and Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. McGill-Queen's University Press. Montreal & Kingston-London-Ithaca. 2001.

doba u različitim formama pružala je otpor moskovskoj ekspanziji što između ostalog izraženo kroz aktualiziranje povijesti, posebice u ljetopisima gdje rodoljubna nota izričito naglašena.⁵ Ukrajinski autori apeliraju susjednom državnom etnosu o sebi kao dostojnom partneru, osporavaju nadmeni stav, oholost, okrutnost prema sebi, što se izražava i u političkim akcijama čemu je Mazepina urota (1708) s težnjom prema europskom savezništvu – jedan od oslobodilačkih akata s tragičnom posljedicom, skoro neminovnom u imperijskim okovima. Semen Divovyč, barokni pisac u polemičkom djelu *Razgovor Velikorosije s Malorosijom* (1762) teži predočiti povijesne zasluge Ukrajine u otporu poljskim i tursko-tatarskim nasrtajima te ustvrđuje političku ravnost Ukrajine koja je imenovana srednjovjekovnim nazivom Rus' - onima koji su to ime preuzeli postavši *Rossija*. Ukrajinski protu imperijski diskurs snažno je izražen u anonimnome djelu *Istorija Rusov*. Nastao kako se procjenjuje u zadnjoj trećini 18. stoljeća, prema nekima početkom 19. stoljeća kad je rukopis pronađen i širio se u spisima, taj istaknuti spomenik ukrajinske povijesne proze i publicistike predstavlja svojevrsan povijesni pamflet s izričitom ideološkom notom.⁶ Nepoznati autor, kako se pretpostavlja - iz kruga Kijevo-Mogylyjanske prosvjećenosti upućuje na duboku povijesnu povezanost onih koji se imenuju Rusi, u ukrajinskoj tradiciji upravo – Ukrajinci s srednjovjekovnom kijeveskom državnošću i nadalje te poziva onih koji su preuzeli to ime da shvate Ruse-Ukrajince kao narod slavne herojske prošlosti s bogatom militantnom tradicijom. Napisano već rasprostranjenim u ukrajinskoj sredini *knjiškim jezikom* s ukrainizmima, djelo je posebice adresirano službenom Peterburgu s naglaskom na idejama slavenskog rodoljublja. Nizom osobina bi moglo se usporediti s modelima hrvatskog baroknog slavizma, a i cjelovito gledajući ukrajinski slavizam posebice je blizak hrvatskom.⁷ Tekst je objavio Osip Bod'ans'kyj, jedan od predstavnika naobraženih Ukrajinaca u ruskoj filologiji, zaslužen za objavljivanje djela Križanića i proučavatelj kulturnih razlika između Ukrajinaca i Rusa.⁸ Travestijski spjev Ivana Kotljarevs'kog *Enejida* (1798, 1842) u kojem je prerušen u odvažnoga kozaka Enej krenuo s družinom graditi *novu Troju* doživljava i kao poziv ukrajinskoj eliti da se ujedini u nacionalnom preporodu, da izgradi vlastitu Troju. Nacionalnu ideju izražava također i izričito ukrajinski, naglašeno pučki jezik djela, ne i tradicionalno

⁵ Ukrajins'ke baroko. Tom I. Harkiv: Akta, 2004.

⁶ Lučkanin, S. «Istorija rusiv». Ukrajins'ka literatura u portretah i dovidkah. Davnja literatura – literatura XIX stoljeće. Kyjiv: Lybid', 2000, str 123..

⁷ Više o tome: Paščenko, Jevgenij. Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX. Stoljeća. Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova I. (XIX. stoljeće) sa znanstvenog skupa održanog 28. i 29. rujna 1998. godine u Splitu. Split, 1999: Književni krug. str.7-24.

⁸ Istorija rusov ili Maloj Rossii. Moskva, 1846, reprintno izdanje: Kijev, 1991.

ruskoslavenski koji je u stvaralaštvu ukrajinskog lutajućeg filozofa Grygorija Skovorode sve više težio ruskome.⁹ Kotljarevs'kyj svjesno apelira neruskom auditoriju, po prvi puta progovara u književnosti upravo ukrajinskim u čemu neki vide prikriven otpor imperiju.¹⁰ Svojevrsan protest kao da se osluškuje i u, na prvi pogled apolitičkim djelima Skovorode koji u uvjetima postupnog likvidiranja svih formi ukrajinske državnosti, kroz filozofske alegorije ustvrđuje da su sve nacionalne forme života u istoj mjeri vrijedne i zaslužuju poštovanja.¹¹ To je bilo posebice značajno kada je u ruskim putopisima, djelima o Ukrajini (Malorosiji) potonja se doživljava kao nešto smiješno, predočena podrugljivo što je dominantna daljeg razvoja ruske imagološke literature s ukrajinskom temom.¹² Kulminacijom otpora ruskom imperijskom diskursi je postalo stvaralaštvo Tarasa Ševčenka, suvremenika Gogolja. Ta oba Ukrajinca će svaki na svoj način izraziti vlastiti stav prema ruskom imperijskom sistemu i koji će, također na svoj način ali s neminovnim zlom umiješati se u sudbinu ta dva umjetnika iz Ukrajine, kao što je nosio zlo i njihovoj domovini.

Obiteljsko okruženje i odgoj budućeg pisca Gogolja su obilježeni predočenim problemima ukrajinske nacionalne elite koja je razumjela svoj podređeni, provincijski status u tom imperiju. Uspomene na nekadašnju kozačku neovisnost, ideali njene obnove su se sudarali s moćnim bastionom Ruskoga imperija na službu kojem su nužno odlazili predstavnici ukrajinskog plemstva. Potonji je predstavljao najčešće potomke kozačke staršine sjećanje na koju s ponosom se čuvalo u obiteljskim tradicijama. Upravo iz tog kontingenta su nastali mnogi predstavnici ukrajinske književnosti baroknog i narednog doba, prve polovice 19. stoljeća. Roditelji pisca s jedne i druge strane su predstavljali ukrajinsko-poljsku povezanost kojom je obilježena povijest Ukrajine prije povezanosti s Moskovijom. Prezime Gogolj ima izričito ukrajinsko podrijetlo, predstavlja imenicu bez patronimijskog sufiksa i spada u semantičku grupu naziva, u ovome slučaju ptice: *gogolj* - vodna divlja patka.¹³ Takva prezimena nisu karakteristična za rusku sredinu i *za razliku od ruskog ukrajinski se po tome zbližava s nekim zapadnoeuropskim jezicima*, na primjer s engleskim prezimenima, konstatira

⁹ Grabovyč, Grygorij. Do istoriji ukrajins'koji literatury. Doslidžennja, ese, polemika. Kyjiv, Osnocy, 1997, str. 80-81.

¹⁰ Ševčuk, Valerij. «Enejida» Ivana Kotljarevs'kogo v systemi literatury ukrajins'kogo baroko. Rozmysel. Ljviv, Spoloh, 1998.

¹¹ Škandrij, Myroslav. V obijmah imperiji. Rosijs'ka i ukrajins'ka literatury novitnjoji doby. Kyjiv, Fakt, 2004, str. 57.

¹² Isto, str. 5-494

¹³ Gogolj. Slovnyk ukrajins'koji movy. Tom drugyj, Kyjiv, 1971. Vydavnytvo Naukova dumka,

američko-engleski slavist B. Unbegaun.¹⁴ Pretpostavlja se da po prvi puta Gogoljev rod se spominje u Nikonovskom ljetopisu 1405. kada je mitropolit Kiprian postavio za episkopa u zapadnoukrajinskome gradu Volodymyr-Volyns'kyj popa Ivana Gogolja. Od tada i nadalje u različitim dokumentima 1595, 1622, 1632 Gogolji figuriraju kao ukrajinski plemići u poljskoj službi a onda i predstavnici kozačkog vrhovništva. Poznat je kozački pukovnik Ostap-Andrij Gogolj koji je bio u službi ukrajinskog get'mana Petra Dorošenka i poljskoga kralja Jana-Kazimira.¹⁵ S Ostapom koji je u nekim izvorima se spominje i kao Andrij povezuju i poltavске Gogolje.¹⁶ Ukrajinsko-poljsko preplitanje s majčine i očeve strane je izričita crta daljeg razvoja roda poznatog kao Gogolj-Janovs'kyj (Veresajev, 16-23) s time da su preci pisca živjeli i stvarali već u središnjoj Ukrajini, bez nekih veza s Poljskom. Spomenuti pukovnik Ostap-Andrij je poslije tradicionalne za ukrajinsku kozačke starješine rastrganosti između ukrajinske i poljske strane umro 1679. i sahranjen u Mežygirs'kom kozačkome samostanu, ideološkom središtu Zaporoške Siči, jezgra ukrajinske kozačke republike. Djed pisca Opanas je završio Kijevsku akademije postupno minoriziranu Peterburgom iz središnje za sve Slavene istočne vjere visokoškolske ustanove europske razine u provincijsko duhovno sjemenište. Djed Opanas je vršio visoku dužnost u najvišoj državnoj ustanovi tadašnje get'manske Ukrajine – Vojnoj kancelariji. Upravo ta ustanova s padom Mazepine Ukrajine još je podržavala ukrajinsku državnost poznatu kao Get'manščyna. Predaje o pripadnosti slavnoj kozačkoj prošlosti su pomno se čuvale u obitelji i nije ni slučajno da su imena likova u Gogoljevim djelima o ukrajinskom kozaštvu bila upravo iz te obiteljske predaje. Direktnu vezu likova iz *Tarasa Buljbe* s obiteljskom genealogijom pisca je opazio još poznati ukrajinski pisac i povjesničar 19. stoljeća Pantelejmon Kuliš.¹⁷ Također su i drugi autoritetni povjesničari dokazivali rodbinsku povezanost Gogolja s poznatim imenima ukrajinskih get'mana što je osim romantičarske tendencije bilo jednim od razloga zanimanja mladog rodoljuba za kozačku prošlost.¹⁸

Otac pisca Vasylj Opanasovyč Gogolj-Janovs'kyj (1780-1820) bio je ukrajinski plemić koji je proveo život u seoskom okružju, odnosno ukrajinskoj nacionalnoj sredini. Bio je očigledno

¹⁴ Unbegaun B. O. *Russian Surnames*. London, Oxford University Press, 1972. Vidi rusko izdanje B. O. Unbegaun. *Russkije familii*. Perevod s engleskoga. Obščaja redakcija B.A. Uspenskogo, Moskva, Progress, 1989, poglavlje *Familii ukrajinskogo proishozhdenija*, str. 224.

¹⁵ Veresajev V. *Gogolj v žizni*. Sistematičeskij svod podlinnyh svidetelstv sovremennikov. Har'kov, Prapor, 1990, str.16 (Dalje: Veresajev, str.).

¹⁶ Tomenko, Mykola. *Ukrajins'kyj romantyk Mykola Gogolj*. Kyjiv, Geneza, 2009, str. 22. (Dalje: Tomenko, str.).

¹⁷ Nikolaj M. *Opyt biografii N.V. Gogolja s vključenijem do soroka pisem*. Sankt-Peterburg, 1854, str. 8-9. Tomenko M., str. 22

¹⁸ Petrov N. I. *Očerki istorii ukrajinskoj literatury XIX stoletija*. Kijev, 1884, str. 198-199.

prožet ukrajinskim rodoljubljem, poznao je Kotljarevs'kog, posebice njegova dramska djela. Teatar je u ukrajinskoj kulturnoj sredini imao je, osim zabavne i izričitu nacionalno-ideološku funkciju. Poslije *Enejide* koja u ne ukrajinskoj, odnosno ruskoj sredini mogla se doživljavati kao izraz prostog seljačkog jezika, «tipičnog» za Maloruse, Kotljarevs'kyj je svjesno obratio se drami. Upravo estetika jezika je bila jednim od ciljeva i boljih osobina njegovih djela, obilježenih kako opaža Dmytro Čyževs'kyj, određenom ideološkom obojenošću. Koristeći u ruskim numerama modeli ruskoga tonskoga stiha, autor ukrajinske pjesme piše razmjerom koji se jako udaljava od tonskih normi ruske versifikacije, prihvaća ritmičku normu ukrajinske pjesme.¹⁹ Stvorene prema usmenoknjiževnim uzorima, te arije su onda postale «narodnim pjesmama». Njegova je *Natalka Poltavka* (1819) ispunjena nacionalnoga značaja s težnjom probuditi ljubav prema u k r a j i n s k o m e, naglašava D. Čyževs'kyj, narodu estetika kojeg je predočena i kroz arije na narodnu. Dmytro Čyževs'kyj je drugim iza Kotljarevs'kog u ukrajinskoj dramskoj tradiciji postavlja Vasylja Gogolj-Janovs'kog koji je kao ukrajinski rodoljubni pisac stvorio domaći teatar i napisao nekoliko dramskih djela na ukrajinskom jeziku. Gogolj-otac je imao, kako su govorili suvremenici, prirodan ukrajinski smisao za humor, njegovi su kazališni komadi nadahnuti Kotljarevs'kym, narodnim šaljivim pričama bili adresirani domaćem kazalištu. «Gostoljublje, um i rijedak komizam domaćina privlačili su onamo bliskih i udaljenih susjeda», svjedoči P. Kuliš (Veresajev, 23). Određene crte dramskih djela Gogolja-očca istraživači su pronašli kod Gogolja-sina, posebice makaronizam jezika,²⁰ epigrafi za *Soročinski sajam*, *Majsku noć* su preuzeti iz očevih komedija. Vasylj Gogolj je pisao i pjesme koje su prema svjedočenjima suvremenika bile dvojezične – osim ukrajinskog i na ruskom i taj bilingvizam bio je tipičan za tadašnju ukrajinsku naobraženu sredinu.

Djetinjstvo je Nikolaj Gogolj proveo u selu Vasylevci na očevom imanju. Sin je, slično ocu imao smisao za humor, dobro deklamirao, znao vješto glumiti zbog čega je bio omiljen u društvu već u školskim godinama i još u djetinjstvu probao pisati pjesme. Poslije školovanja u Poltavi (1818-1819) nastavio je naobrazbu u gimnaziji u Nižinu (1821-1828). U to važno za formiranje književnih, estetskih usmjerenja budućeg pisca on je neminovno bio suočen s razdvojenošću između nacionalnog, izraženog ukrajinskim jezikom i onim – na ruskom. Potonji je bio normom prosvjete regulirane iz Peterburga. Međutim, seljačke mase još nisu bile primorani učiti ruski. Upravo u tim masama nastajao je drugi pisac, rođen pet godina

¹⁹ Čyževs'kyj, Dmytro. Istorija ukrajins'koji literatury. Vid počatkiv do doby realizmu. Ternopilj, Femina, 1994, str. 340-341.

²⁰ Čyževs'kyj D. Isto, str. 342.

kasnije – Taras Ševčenko. Njegova je povezanost sa seoskom školom bila samo ta da je *nosio vodu školarcima*, pisao je budući pjesnik kasnije.

Nacionalnu tradiciju Gogoljeve naobrazbe je predstavljalo blisko i drago mu stvaralaštvo oca koji je 1825. umro što je poslije smrti brata još u djetinjstvu bilo teškom traumom za budućeg pisca. Budući jako vezan za obitelj, Gogolj je brinuo se za majku, sestre dok je njegov zakašnjeli pokušaj stvoriti obitelj doživio poraz, samoća je bila pratiljom njegovog života. Ševčenko je doživio gubitak roditelja koji su kao kmeti umrli rano i sve do smrti brinuo se za otkup sestara iz kmetstva. Njegovi su pokušaji pobjeći iz Peterburga i živjeti u kućici negdje nad Dnjeprom, s obitelji (a slično je Gogolj maštao u Peterburgu) također nikad nisu bili ostvareni. Gogoljev stav prema očinskom nasljeđu izražavao se i u želji nastavljati očeve tradicije u književnosti. U gimnaziju je dovezao i postavio jednu od komedija svog oca na ukrajinskom jeziku. Stvoreni teatar (bila su djela i na drugim jezicima) je imao veliku popularnost kod publike. Gogolj je režirao ali i glumio toliko vješto da su svi tada smatrali da imajući izražen scenski talent on će postati slavan glumac-komičar.²¹ Upravo od oca je naslijedio prirodni ukrajinski smisao za humor i ljubav prema drami koja je počela upravo na ukrajinskom. Međutim, najviše mu išle drame na ruskom koje su tada bile predočene piscima ruskoga klasicizma.

Poznat još iz djetinjstva kao introvertan, zamišljen što je čak plašilo majku, mladi Gogolj je, kako pisao majci, bio ispunjenom težnjom *vidjeti i osjećati ono što je p r e k r a s n o* (podvučeno Gogoljem). Opažajući gradsku sredinu prema kojoj je bio često jako kritičan, on je to *prekrasno* tražio u književnosti. Nižin, mjesto sjevernije od Kijeva, na putu prema Moskvi gdje u svoje vrijeme maštajući ponuditi svoja znanja Moskovsko caru prebivao Juraj Križanić, već je imao tradiciju jednog od središta naobrazbe u imperiju. Potonji je visokoškolske ustanove koristio za odgoj ruskog velikodržavlja. Devet godina studija, kako je zahtijevala Nižinska gimnazija koja se smatrala jednom od boljih *u uvjetima tadašnje ukrajinske provincije* (Z. Gippius) je pružala diplomu ravnu sveučilišnoj. Prema uvjerenjima ravnatelja I. Orlaja (podrijetlom je zakarpatski Ukrajinac moskvofilmske orijentacije, napustio Austriju i 1810. primio rusko državljanstvo), jednim od zadataka nastave je bio odgoj u mladome naraštaju osjećanja ponosa za svoj narod i njegov jezik. U sistemu nastave prvo mjesto je nužno moralo pripadati ruskome koji je, smatrao Orlaj *pripadao najrazvijenijim jezicima svijeta; on je najbogatiji, nadmašuje sve najnovije jezike*. Ruski je, prema uvjerenjima zapadnoukrajinskog rusofila značajan i po tome *da je rasprostranjen širom cijele*

²¹ Paščenko T. G. *Čerty iz žizni Gogolja*. Literaturnyje memuary. Gogolj v vospominanijah sovremennikov. Moskva, 1962., Tomenko, M., str. 26.

Rusije i njega razume 14 milijuna Slavena koji žive izvan njenih predjela. Takva uvjerenja nisu bila nešto novo glede određenog djela zakarpatskih Ukrajinca imenovanih Rusini koji su u uvjetima pritiska od strane austrijske administracije idealizirali Rusiju. Orlaj kao slavenofil, u biti rusofil je bio smješten u ukrajinsku provinciju gdje se trudio dokazati značaj ruskog o čemu je pisao ministru prosvjete Rusije.²² Njegovi su dopisi koje je slao u Peterburg ispunjeni uvjerenjima o lojalnosti, o nužnosti pripadnosti Rusiji «naših srodnika, Karpatorosa koji govore na kijevskom ruskom narječju»; o Jugo-zapadnoj Rusiji (Zapadnoj Ukrajini. – J.P.) kao djelu Rusije – i slično, u duhu velikoruskih tumačenja Ukrajine. Uvjerenja tog Karpato-Rusina, kako su ga imenovali službeno i koji je dokazivo svoju odanost ruskoj velikodržavnoj ideji su dobila procijene od sličnih mu Rusina kao nužno pozitivna pojava ravnatelja gimnazije u kojoj se odgajao Gogolj.²³ Orlaj kao vatreni ruski patriot je pozivao Peterburg da znanstveno proučava «blagoslovenu Malorosiju», naravno kao dio Velikorosije. Doživljavanje Ukrajine kao neumitnoga djela općeruskoga prostora moglo je utjecati na slična shvaćanja Gogolja gimnazijalca.

Između nastavnika su bili i oni koji se zanimali za ukrajinsku kulturu kao Ivan Kulžyns'kyj, profesor latinskog, pisac i proučavatelj povijesti i etnologije Ukrajine. Mada je kasnije postao ukrajinofob, on je u određenoj mjeri utjecao na mladoga Gogolja, posebice u slavlju Slavena, zanimanjem za *malorusko selo*, povijest Ukrajine čime se kasnije kanio baviti i Gogolj.²⁴ Knjižnica kojom su se koristili pitomci gimnazije je bila ispunjena izdanjima na ruskome, nešto na francuskom, latinskom, grčkom jezicima, većina knjiga su uglavnom iz ruskog klasicizma koji se predavao u gimnaziji kao vrhunac književnosti, dok se nove pojave, smatrale nepoželjnima. Gogolj je slovio za knjižničara, upijajući se čitanjem onoga što je posjedovao ali potajno se čitala i zabranjivana književnost, posebice Puškin.

U isto vrijeme Gogolja privlači ukrajinska kozačka prošlost, narodna mitologija čemu se on strasno posvećuje u Njižinu poznatim središtem kozaštva. Taj interes je izvan i osjećanjem pripadnosti toj kulturi, općim romantičarskim ozračjem. U tome zanimanju mladi Gogolj nastupa kao drugi ukrajinski romantičari koji vole nacionalne starine, žele njih proučavati, pisati na te teme. Međutim, ruskogovorna usmjerenost je bila jača, grad se imenovao na ruski kao Nježin, naobražena publika, kao i on sam u pismima majci koristi ruski jezik. U tim njegovim zanimanjima Gogolj, još i nesvjesno prebiva u razdvojenosti: ukrajinska kultura je privlačna svojom slavnom prošlošću, suvremenost je ipak izražena u ruskom jeziku.

²² Orlaj I. S. Pis'mo k ministru narodnogo prosveščeniya, polučennyje 1 avgusta 1835 g. Zapiski, izdavaemye ot Departamenta narodnogo prosveščeniya. Sankt-Peterburg, 1825, str. 323.

²³ Bajcura T. Ivan Semenovič Orlaj. Žiznj i dejatel'nost'. Bratislava, Pr'ašev, 1977.

²⁴ Supronjuk O. K. Literaturnaja sreda rannego Gogolja. Kijev, Akademperiodika, 2009, str. 41.

Ukrajinska književnost je u to vrijeme bila predočena Kotljarevs'kym, koji je bio Gogoljev zemljak iz Poltave. U suodnosu s ruskom literaturom koja je u klasicističkom duhu slavila cara, ukrajinska je kroz klasicistički lik Eneja implicitno pozivala na preporod, izgradnju nove Troje koja je ostala u sjećanjima potomaka kozačkih get'mana kojima je pripadao i Gogoljev rod. Međutim, u uvjetima imperija ukrajinska književnost u vrijeme mladoga Gogolja još nije uspijevala predočiti bogatstvo umjetničke palitre. Pučka kultura je privlačila bogatstvom sadržaja, pjesmama, humorom, mitološkim tajnama. Pisana književnost je i nadalje prebivala u jeziku Kotljarevs'kog koji je ipak bio nešto drugo u odnosu na ono što je predočavao Puškin. To se oštro osjećalo u rodoljubnim krugovima i što je kroz narodne forme, u dramskim djelima težio predočiti Kotljarevs'kyj kao otac nove ukrajinske književnosti. Ali taj pučki jezik ipak se nadovezao na posve drugu estetiku, dok je tadašnje naobraženo društvo bilo ispunjeno ushićenjem od Puškina, posebice od *Jevgenija Onjeginia*. Upravo Puškin je slijepio iz peterburške daljine i privlačio mladoga Gogolja.

Onaj tko će predstaviti estetske mogućnosti ukrajinskog kao dostojnog jezika književnosti, također je imao dar stvaralaštva. Za razliku od plemića Gogolja koji je školovan u boljoj tada gimnaziji, bio je još *kripak*, vlasništvo pomeščika Engeljgardta, rusificiranog Nijemca. Kao sirota-pastirčić, taj dječak već je osjećao neke doživljaje pjesničkoga dara, poetske vizije koje su njemu javljale usred polja na kojima je pasao ovce. O tome će pisati kasnije u nostalgичnoj pjesmi *Meni je trinaesta prolazila...* pisanoj već u imperijskom progonstvu u azijske stepe imperija. Dospio je tamo upravo zbog svoga dara i povijesne sudbine – obraniti, pokazati jezik onih siromašnih o patnjama kojih je izbjegavalo govoriti ukrajinsko plemstvo kojem je pripadao i Gogolj. Taras Ševčenko će nastupiti kao ukrajinski pisac koji se ne odriče, već svjesno stvara jezikom svojega naroda. Ševčenko je bio ne samo socijalno pripadnik najnižih slojeva potlačenog ukrajinskog društva mada i njegov životopis upućuje na povezanost s kozaštvom o kojem je naslušao se od svog djeda, učesnika Kolijivščyny, zadnjeg masovnog ustanka ukrajinskog pučanstva protiv poljskog tlačenja. Ševčenko je svjesno išao na stvaranje jezikom onih *malih i siromašnih* kao je pisao o svome narodu i *na obranu kojih* je htio *postaviti riječ* – pokazati da Ukrajinci su – narod dostojan ljudskoga stava.

Gogolj, etnički Ukrajinac je pripadao onima staležima koji nisu uspjeli ili nisu težili shvaćanju nacionalne riječi kao književnog izražaja. Mnogo je radilo proti toga – i ne želja identificirati se s plebsom, i već ukorijenjena tradicija percepcije ruskoga kao jezika visoke kulture, i dvojezičnost kao kompromis elite, i posebice glomazan imperijski aparat koji je koristio sve moguće da postojeće talente usmjeri na službu *Otačestvu*. U toj imperijskoj tvorevini nije bilo mjesta za rodnu Malorusiju koju je mladi Gogolj ipak nosio u srcu, osjećao

nacionalnu frustriranost. Jedna epizoda je bila upečatljiva: u gimnaziji mnogi prijatelji isprobavali sebe u stihotvorstvu a i on s njima – obvezatno na ruskome.²⁵ U rukopisni zbornik prijatelji su stavili jednu Gogoljevu pjesmu iz *maloruskoga života* na temu *kako se živjelo u starinska vremena* ali samo s ciljem da se nasmiju s njega i da poklone mu za to kilu medenjaka što je urađeno pred cijelim razredom. Na to Gogolj se jako naljutio, bacio poklon skoro i lice deputaciji, napustio je razred i skoro dva tjedna nije se pojavljivao pod prijedlogom bolesti.²⁶ Bio je možda svjestan duboke potlačenosti, nepravednoga stava prema njegovoj domovini, prošlosti i sve što je od srca volio, još i u uspomenama na oca.

Međutim, za budućeg pisca je osim nižinskog odgoja, utjecaja učitelja, prijatelja-gimnazijalaca, postojao je najznačajniji autoritet zbog kojeg je on vidio sebe samo u ruskom i nije vidio drugog jezika. Bio je to Puškin i njegov Peterburg koji se je impresionirao kao daleki i obvezatan cilj daljega života. Gogolj to doživljava s vatrenošću mladoga idealizma pod jedrima kojih će žudno težiti prema gradu velikoga pjesnika. Osim izričito estetskih motiva on vjeruje da tamo može uraditi nešto korisno za domovinu: *Možda meni cijeli vijek moj bude suđeno proživjeti u Peterburgu, u krajnjoj mjeri takav cilj sam si nacrtao odavno. Još od samih vremena prošlih, od samih godina skoro nesvjesnih ja sam plamtio neugasivom revnošću stvoriti život svoj nužnim za procvat države, kipio sam donijeti bar malu korist...* Ono gdje je sebe vidio na državnoj službi – pravosuđe jer: *Nepravosuđe, najveća u svijetu nesreća najviše od svega trzalo je moje srce* - piše on prijatelju iz Nižina imajući 18 godina (Veresajev, 87). Gogolj će doista vršiti pravosuđe nad ruskim državnim ustrojem ali - u književnosti.

Nižin sve više se činio dosadnim i on jedva čeka da završi studije o kojima piše vrlo negativno, i to uza sva staranja ravnatelja, svesrdnoga rusinskog rusofila. Godine 1829. konačno se pojavio *Atestat* koji je potvrđivao da je Nikolaj Gogolj-Janovskij završio gimnaziju. To je otvaralo mogućnost ostvariti njegov san i put je ležao samo u Peterburg kamo se spremao odmah po dolasku majci. Kako je svjedočila jedna obiteljska poznanica, po završetku liceja *on je bio sve isto ozbiljan ali samo s još više pronicljivim pogledom*. Njoj je rekao: *Zbogom...! Vi svakako ili ništa o meni počujete ili ćete uslišati nešto vrlo dobro*. (Veresajev, 94)

Dolazak u Peterburg i prvo, tematski ukrajinsko razdoblje stvaralaštva su obilježeni daljim produbljivanjem razdvojenosti između rodne Ukrajine i idealiziranog *Otačestva*. Odlazak

²⁵ Supronjuk O. K. Isto, str.

²⁶ Tomenko M. , str. 28.

mladog, talentiranog Ukrajinca u glavni grad imperija nije predstavljao nešto neobično. Taj put ukrajinskih umova prema imperijskoj prijestolnici bio je uhodan već stoljećima kad je još u barokno doba i nadalje naobraženi Ukrajinci su išli na službu sjeverno-istočnoj državi u njenom strmom porastu moći i bogatstva. Kijev koji je izgubio značaj središta državnosti koja je pala još u srednjem vijeku, u nacionalnom preporodu 17. stoljeća ponovno je vraćao sebi nekadašnju slavu. Značaj intelektualnog središta je imao u barokno doba kad je u uvjetima ratnih, etničkih, religijskih konfrontiranja s Poljskom formirao se ukrajinski barokni čovjek. Ukrajinski intelektualci, vođeni nadahnućima baroknog slavizma prenosili iz Kijevske akademije *slobodne darove* ukrajinskog baroka u druge sredine pravoslavlja. Poseban je pravac bilo Moskovsko carstvo kamo su išli vjerujući u humane posljedice prosvjećivanja tog carstva u njegovim prvim kretanjima prema zapadno-europskim vrijednostima osmišljenim kroz ukrajinski pravoslavni barok. Istim motivima se rukovodio i Hrvat Juraj Križanić, možda jedan od pionira naobraženih zapadnjaka u njihovom kretanju prema Moskovskom carstvu doba njegovog preporađanja.²⁷ Preuzimanje ukrajinskim Seicento zapadnih modela²⁸ prenosilo se dalje u ortodoksne tradicije kakvim su bili Moskovsko društvo u 17. ili srpsko u 18. stoljeću.²⁹ Učešće naobraženih Ukrajinaca u prosvjećivanju moskovskog društva i stvaranju Rosijskog imperija će se nastaviti u 18. stoljeću kada će mnogi kijevo-mogyljanci stati na čelu ruske prosvjete kao posrednici između *grčke i latinske* kulture a Feofan Prokopovyč bude glavnim izvršiteljem projekta Petra Prvoga u etatiziranju crkve. Sve to je u rezultatu obrnulo se proti same Ukrajine i njene neovisnosti koja je u imperijskoj ideologiji jednostavno nije postojala kao neki drugi, ravnopravni slavenski narod. Ukrajina je bila, osim kolonijalnoga statusa tradicionalni izvor za preuzimanje talentiranih kadrova. To je postalo normom i Peterburg je regularnim direktivama primoravao upućivati nadarenu mladež iz provincije na službu u sjevernu prijestolnicu. Samo je puki slučaj (odsustvo u školi zbog bolesti) sačuvao mladog Ivana Kotljarevs'kog od transportiranja u Peterburg u grupi boljih učenika, inače ukrajinska književnost ne bi vidjela prvo djelo na ukrajinskom pučkom jeziku. Osim usisivanja talenata postojala je i svjesna želja ukrajinskih intelektualaca jer u suodnosu centar-provincija Kijev doba mladoga Gogolja nije mogao konkurirati. Poltavske zemlje, posebice regija Mirgoroda su postale one koje su tada najviše davale talente, odavde su

²⁷ Paščenko Evgen. Juraj Križanić u kontekstu baroknog doba. Hrvatski književni barok. Zagreb, 1991, str. 297-311.

²⁸ Gračotti S. Spadok Renesansu v ukrajins'komu baroko. Materialy I kongresu Mižnarodnoji asociaciji ukrajinstiv. Kyjiv, 1993, str. 8.

²⁹ Paščenko, Jevgen. Sto rokov u Podunavji. Ukrajins'ko-serbs'ki zv'azky doby baroko. Kyjiv, 1995. Elektronska verzija: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>

krenuli u svijet lutajući filozof Grygorij Skovoroda, dok u 19. stoljeću išli su na sjever mnogi - od pisaca, umjetnika, znanstvenika do autora romane *Oči čerņyje* kakvim je tamo postao poltavac, ukrajinski romantičar Jevgen Grebinka.³⁰

Gogolj je ulazio 1829. u Peterburg već uhodanim stazama, grad je bio prepun ukrajinskim intelektualcima koji su stvarali na državnome ruskom jeziku. Oni su nastavljali davnu tradiciju prethodnih stoljeća, unoseći i u narednom 19. svoje sposobnosti, napuštajući domovinu, imenovanu kao Maloruska gubernija, Jugo-zapadni kraj, Novorosija i druga imena kojima se provincijalizirala Ukrajina. Tamo u to doba će stvarati mnogi Ukrajinci, između ostalih pjesnik, prevoditelj Ipolit Bogdanovyč iz Čerņygiva; poznati prethodnik Gogolja u dramskoj satiri na državni sistem Vasylj Kapnist; prevoditelj Homera i pjesnik Mykola Gnidyč; pripovjedač o ukrajinskom kozaštvu Vasylj Narižnyj (rus. Nar'ežnyj), pjesnik-romantičar Andrij Podolyns'kyj; tamo će nastati filolozi, povjesničari, pedagozi kao Myhajlo Kačenovs'kyj, Osyp Bod'ans'kyj, Tymofij Granovs'kyj, Kost'antyn Ušyns'kyj i mnogi drugi.³¹ S Peterburgom je povezana i djelatnost nekih prijatelja iz Nižinske gimnazije koji su kao literatori učestvovali u stvaralačkoj djelatnosti pisca: N. Prokopovyč, V. Ljubyč-Romanovyč, N. Kukolnyk.³² Ovi su i drugi Ukrajinci odigravali svoju ulogu u razdoblju do 1830., kao pripremnome razdoblju pisanja Gogolja o Ukrajini. Dakle, Gogolj se uključio u već postojeću tradiciju ukrajinskih stvaraoca *napuštanja* Ukrajine i *uključivanja* u rusku sredinu. Međutim, upravo on će postati najveći Ukrajinac koji će stvarati na ruskom i kojeg će tadašnji lider književne kritike Visarion Bjelinskij kasnije proglasiti. glavnom osobom ruske književnosti. Međutim, nisu svi Ukrajinci bili takvi koji su stvarali upravo rusku književnost, nisu svi suprotnim stavom prema ruskom jeziku kao normativnom u stvaralaštvu oduševljavali Bjelinskog, čak su izazivali bijes *neistovog Visariona*.

Godinu dana kasnije od počeka Gogoljeve slave, 1831. u isti grad je ušao, bukvalno pješice i bos (obuća je zbog dugoga puta bila sasvim razbijena), u pratnji kočija svoga pomeščika kod kojeg je bio *kozaček* (sluga kako ponižavajući imenovano kozaštvo) mladi Taras Ševčenko. Za razliku od mladoga plemića Gogolja koji je maštao posvetiti se *Otačestvu*, njegov zemljak je bio rob kojeg zahvaljujući njegovoj obdarenosti još i slikarskim talentom vlasnik požurio dati u najam jednom lokalnom majstoru maljanja. Upravo tamo, u Peterburgu će se izraziti i pjesnički talent tog roba koji će pisati upravo na jeziku rodnoga puka o patnjama kojeg pod

³⁰ Danylenko, Volodymyr. Lisorub u pusteli. Pys'mennyk i literaturnyj proces. Kyjiv, Akademvydav, str. 79-80.

³¹ Demkovyč-Dobr'ans'kyj, Myhajlo. Ukrajina i Rosija. Vydavnyča spilka «Prosvita». Ljviv-Krakov-Paryž, 1998.

³² Supronjuk O. K. Gogolj i literaturnyj nežinskogo okruženija v Peterburge i Moskve v 1830-e gody. Literaturnaja sreda rannego Gogolja, str. 109-143.

imperijem znao još s djetinjstva kad su s gubitkom roditelja braća su pobrani u vojsku a sestre u najamni rad.

Gogolj je ušao u grad kojem je težio na početku i od kojeg je stalno htio pobjeći kasnije. U gardu imperije njegovo stvaralaštvo će se razvijati od poraza – na početku, zatim - uzleta i najvećih priznanja, sumnja i mržnja, i zatim – do teške duhovne krize i sloma na kraju. On je toliki žudio vidjeti taj grad da je odbio proći kroz Moskvu – da ne pokvari utisaka prve svečane minute ulaska u *Sjevernu Palmiru* o kojoj je toliko maštao. Međutim, poslije prvih impresija razgledavanja grada iz prozora kočije što je južnjaku donijelo nemilu prehladu, nastala su teška razočarenja, depresija izazvani spoznajem realnosti ne lakog, sujetnog i skupog života u tome gradu. On nije odgovarao mentalnosti pridošloga Južnjaka. Porazom se završila i kulminacija idealizma – očekivani susret s Puškinim. On dugo se spremao i konačno krenuo prema stanu slavnoga poeta ali prišavši vratima, zbog straha se vratio u obližnju krčmu, ispio da se ohrabri čašicu likera i zakucio na vrata. Sluga je odgovorio da domaćin ne može primiti jer se odmara a bilo je već kasno vani. Gogolj je s velikim poštovanjem upitao: sigurno je svu noć radio? – Ma kakvi radio, -odgovarao je sluga, - kartao se. Gogolj je priznao da je to bio prvi udarac nanesen školskom idealiziranju. On drukčije ne predstavljao sebi Puškina nego kako neprekidno okruženog oblakom nadahnuća, - zabilježio je P. Annenkov iz priznanja Gogolja (Veresajev, 98). U tom početnom razdoblju bilo je nekoliko simboličnih činova: njegova prva objavljena (1829) pjesma se zvala *Italija* koju mada još niti ni vidio ushićeno predstavljao zemljom u kojoj je *prezren svijet hladne sujete*. U maštanju o Italiji već se izrazila skrivena težnja tog ukrajinskog južnjaka pobjeći iz grada hladne sujete: *Hoću li te uvidjeti ja, ispunjen očekivanja*, - pita se on na samom početku dolaska u grad za kojim je žudio i taj bijeg će biti ostvaren. Upravo iz Italije će on promatrati *mrtve duše* stvarnosti tog imperija. Drugi je simbolički akt – paljenje rukopisa: Gogolj će doživjeti poraz na početku stvaralaštva i zato odlučuje spaliti rukopis poeme *Ganc K'uhelgarten*. Na kraju života on, moralno, duhovno skrhan spaljuje rukopis drugoga toma *Mrtvih duša*.

Karakteristično je da njemu donosi priznanje ono što je vezano za njegovu rodnu Ukrajinu, a kasnije - ono što predstavlja kritički prikaz Rusije. Donosi poraz ono što predstavlja apologiju kulture službene imperijske Rusije. Poema koju je spalio na početku stvaralaštva bila je produkt državnog odgoja u Nižinu s proučavanjem hladnog ruskog klasicizma. Bila je neka vrsta epigonstva, nije to što je on skriveno nosio u sebi. Njegovo je bilo ono što su ismijali u spomenutoj epizodi s pjesmom iz prošlosti Malorusije. Karakteristično je da upravo povratak rodnome ukrajinstvu spašava ga od krize početnika i donosi priznanje u ruskoj sredini.

Stvaralaštvo Gogolja se dijeli na strogo podijeljena dva tematska i vremenska razdoblja – ono o Ukrajini i iz života Ukrajine – do 1835. i ono - o suvremenoj njemu Rusiji – od Peterburga do svih beskrajnih provincija kamo će zalutati pseudo revizor ili kamo će se kotrljati kotač Čičikovljeve kočije. Karakteristično je i to da o Ukrajini on govori skroz pozitivno, dok o Rusiji – onako kao je maštao služiti Otečestvu – kao pravosudac koji svom dušom i zakonom želi iskorijeniti *ne pravosuđe*. U završnom razdoblju života dolazi do poznatih trzavica, sumnji, proturječnosti u tome sudu. Međutim, u stavu prema Ukrajini on s simpatijom, s nekim sinovljevim stavom prema očinskom nasljeđu prihvaća sve – i njenu povijest, i njenu prirodu, njeno herojsko junaštvo u prošlosti, i narav ljudi i mnogo drugo. Sve osim jednog – a to je njen jezik. Upravo na jeziku domovine, kao ne egzotičnom narječju općeruskog jezika, već konkretnom jeziku jednog slavenskog ali ipak drugoga naroda Gogolj se zapinjao. On nije vidio u njemu jezik književnosti što nije bio samo njegov stav, već određena norma društva. Nije bio u tome originala, pa i mnogobrojni drugi su bježali od tog jezika kojim je govorila ogromna potlačena seljačka uglavnom Ukrajina, bježali ne želeći identificirati se upravo s tom, takvom, posve drukčijom u odnosu *na tihu ukrajinsku noć, veličanstven Dnjepar u mirno vrijeme* i slično kako se ona doživljavala kroz romantičarsku prizmu. Bježali od takve realno strašne, neprivlačne Ukrajine apologeti idealizirane Ukrajine koji će se imenovati kao Malorosi. Usuprot njima upravo Ukrajinom će zvati i opjevati nju Taras Ševčenko. Jezik je od Boga i gnušati se njim – znači prezreti Božji dar, - ustvrđuje se u moralu naroda Biblije. Gogolj nije odricao se na početku stvaralaštva tog jezika, on nije uspio shvatiti a kamoli prihvatiti ga kao jezik neposrednog stvaralaštva još i zato što je normom književnosti smatrao se ruski a mnogi Ukrajinci su bili tada dvojezični, pisali i ruskim. Ukrajinski nije bio njemu posve tuđ, on zna, govori ukrajinskim, koristi ga kao stilistički izraz u djelima na ukrajinsku temu. Na ukrajinskom je isprobavao sebe u mladenačkim počecima stvaralaštva. Do sredine 1830-h on stvara peterburšku ukrajinianu: proučava folklor, zanima se za povijest, traži od bliskih da mu šalju sve što znaju o tome i, najznačajnije – objavljuje književna djela U pismima majci moli obvezatno slati što više građe o Ukrajini, ali priznaje: *stvaralaštvo moje ako ikada izađe, bude na inozemnom jeziku*. Gogolj drukčije niti ni mogao: on je smatrao za nužno pisati upravo jezikom Puškina, ali je pisao o tome što je nosio u duši - o domovini. *Večeri u zaselku kraj Dikanjke* nisu sličajno otkopisane Čelar Riđi Panjko: autor je naglašavao pojavu nove osobe u književnosti, podrijetlom upravo iz Ukrajine. Kasnije Hercen je pisao da takve pripovijetke nisu mogle nastati u velikoruskoj sredini; kritika u *Teleskopu* je priznavala izuzetnost upravo ukrajinskog ozračja mada i izraženog moskovskim notama. Sve tamo diše Ukrajinom. Autor je i dalje odan svojoj Ukrajini, piše kući da je zagledan u domovinu te vidi

iz Peterburga sve što je drago njegovom srcu – zavičaj.³³ Puškin je ushićen pročitanim i u prikazu čestita ruskoj javnosti da je dobila takvo djelo dok autoru želi uspjeha. Pjesnik Žukovskij budući odgojiteljem imperatorskoga sina, uvodi provincijalac u dom slavnoga poete. Mada je između Puškina koji je imao tada 32. godine i Gogolja s njegovih 22. bila velika razlika, uspostavilo se stvaralačko prijateljstvo. Objavljivana nova djela Gogolja iz ukrajinskog života opet su oduševljavala Puškina.

Nastavljajući svoje ukrajnističke studije, Gogolj posjećuje Moskvu gdje upoznaje M. Maksymovyča, ukrajinskog rodoljuba, osnivača znanstvenog sistema ukrajnistike, koji se zanimajući za ukrajinsku kulturu tada je već razmišljao o profesuri u Kijevskom sveučilištu koji je se formirao. On je sklonio mladoga pisca na odlazak u Kijev i dalji rad u tome sveučilištu umjesto dosadnog činovništva u Peterburgu. Gogolj odlazi u Poltavu, zatim u rodnu Vasylivku gdje od sredine ljeta sve do listopada se zanima za ukrajinski folklor. Vrativši se u Peterburg gdje već naredne 1833. njegovi *Večeri* su postavljeni na sceni tamošnjeg Velikog teatra Gogolj ozbiljno se sprema za profesuru, njega oduševljava mogućnost nastave u stvorenom u Kijevu sveučilištu. On piše Maksymovyču: *...onamo. onamo! U Kijev, drevni, prekrasan Kijev. On je naš, on nije njihov – zar nije istina? Tamo i uokolo njega se vršile poslovi zemlje naše. Ja radim...Meni je dosadio Peterburg, ili točnije ne on, već prokleta klima njegova: ona mene muči. Da, to će biti odlično ako mi ćemo preuzeti s tobom dvije kijevske katedre; mnogo može se napraviti dobroga.* (Veresajev, 160). Gogolj zamišlja pisati Povijest Ukrajine u više tomova, prikuplja znanstvenu građu, narodne pjesme, proučava povijesna djela, ljetopise. Na to vrijeme ukrajinska folkloristika već je prebivala u fazi znanstvenog začetka te struke, posjedovala je prve zbirke i analize M. Cereteljeva (1819), M. Maksymovyča (1827), započeo je izdanje almanaha *Zaporoška starina* I. Sreznjevskij što Gogolj pomno pratio. Saznavši da je u Lavovu 1833. izašla zbirka ukrajinskih i poljskih pjesama u zapisima Vaclava Zaleskog, on upoznaje se i s njome. Sakupljačke djelatnost, neposredni zapisi samoga Gogolja s njegovom publikacijom *O malorosijskim pjesmama* svrstavaju se u počeci ukrajinske folkloristike.

Gogolj je zaokupljen idejom odlaska u Kijev i nastave na katedri za povijest. On doživljava to kao spas, bijeg od nemiloga Peterburga u domovinu. Godinu 1834. u kojoj je nadao se dobiti katedru pisac dočekuje kao sudbonosnu, prigodom čega piše nadahnuti tekst *1834. Poziv geniju*. On svjedoči o gorućoj želji vratiti se u Ukrajinu i baviti se proučavanjem njene povijesti: *Veliki svečani trenutak...U nogu mojih šumi moja prošlost; nada mnom kroz maglu*

³³ Toma, L. Mykola Gogolj. Harkiv, Folio, 2009, str. 36

*svijetli se nerazgovijetna budućnost! Molim te, živote duše moje, Genije moj! O, ne skrivaj se od mene!... Tajanstvena, nepoznata 1834-ta! Gdje ću obilježiti ja tebe velikim trudovima? Između li ove gomile nabacanih jedan na drugi domova, bučnih ulica, kipuće merkantilnosti, - ove odvrtane hrpe moda, parada, činovnika, sivih sjevernih noći, blistanju i niskoj bezbojnosti? U mojem li prekrasnom, drevnom, obetovanom Kijevu, ovjenčanom mnogoplođnim vrtovima, opojanim mojim južnim prekrasnim, čudesnim nebom, opojnim noćima, gdje je (...) moj čist i bistar, moj Dnjepar. – Tamo li? (Veresajev, 161- 162). Gogolj ozbiljno se sprema za nastavu i znanost: *Ja sav sada zaronjen u povijest malorosijsku i svjetsku... Koliko dolazi mi misli sada! I kakvih krupnih! punih! svježih!... Malorosijska povijest moja je izvanredno luda pa i drukčijom, treba reći, ona niti ne može biti*, - piše on povjesničaru M. Pogodinu. Vodeći časopisi, novine već najavljuju izdanje *Malorosijske povijesti, Povijesti Malorosijskih kozaka* od N. V. Gogolja, autora onih slavni *Večeri na zaselku*... Autor najavljenih izdanja preko novina obraća se čitateljstvu i konstatira da *kod nas dosada još uvijek ne postoji pune i zadovoljavajuće povijesti Malorossije i naroda*. I on odlučuje pokazati kako je nastao tamo politički ustroj, *ratoborni narod obilježen potpunom originalnošću karaktera i podviga; kako je on tri stoljeća s oružjem u rukama dobivao prava svoja i uporno očuvao svoju religiju; kako je na kraju zasnogda pripojio se k Rusiji, kao je nestalo ratoborno bivstvo njegovo i pretvaralo se u zemljoradničko*... Pisac obraća se naobraženom čitateljstvu vjerujući da je nemoguće da ono otkáže mu u njegovoj molbi. Gogolj poziva svih zainteresiranih da *postojeće možda kod njih bilo koje materijale, ljetopisi, zapisi, pjesme, povijesti (epske pjesme, dume - J.P.) bandurista, poslovne papire (posebice koje se odnose na početno doba Malorosije) mi njih pošalju*...(Veresajev, 162-163).*

U međuvremenu njegova rodoljubna zanesenost donosi i prve sumnje službenih institucija: cenzor pročitavši tekst pod nazivom *Krvavi bandurist* namijenjen za objavljivanje kao dio zamišljenog, kasnije uništenog autorom romana *Get'man* zabranjuje publiciranje. Rodoljublje mladog Ukrajinca nije veselilo branitelje velikodržavlja. To se odnosilo i na njegovu vatrenu želju dobiti katedru povijesti. Umjesto Gogolja na tu katedru Kijevskog sveučilišta je postavljen neki Cih. Gogolj je šokiran, on poduzima sve moguće da promijeni stanje, moli Puškina da porazgovara o njemu s Uvarovim, ministrom prosvjete i Puškin obećava; i druge su vidne figure zamoljene da se založe za njega. Međutim, Gogolj nije dobio željnu katedru što je bilo teški udarac njegovom rodoljublju, dostojanstvu. On ne želi pokazati svoju traumu, ne odustaje od zamisli ostvariti zamisao bijega iz Peterburga. Kao protest na odluku činovništva on obeća Maksymovyču doseliti se u Kijev, moli svog prijatelja da mu pomogne pronaći mjesto gdje bi on kupio kućicu u Kijevu i kamo se namjeravao obvezatno pristići.

Kasnije, 1843. isto tako i drugi veliki Ukrajinac u Peterburgu, Taras Ševčenko vjerovao da će dobiti mjesto nastavnika na sveučilištu u Kijevu, isto tako maštajući pobjeći s toga sjevera u domovinu; namjeravao se nastaniti u kućici, čak i nacrt, blago je bio slikar, pripremio. Isto tako je doživio poraz u tim namjerama povezati svoju sudbinu s domovinom.

Univerzitet u Kijevu je bio otvoren s konkretnim ciljem nasađivanja velikodržavlja i presijecanja bilo kakvih nacionalnih, u to vrijeme poljskih težnji. Ukrajina kao politički neprijatelj će biti konačno formulirana tek s pojavom upravo u tom sveučilištu prvog ukrajinskog političkih udruženja i nastankom protu carističkih djela Ševčenka s kojima će biti upoznat sama car. Upravo u Kijevu će se pojaviti prva ukrajinska politička organizacija Ćirilo-Methodijevo bratstvo kojem će se pridružiti i Taras Ševčenko. U razdoblju kad je Gogolj maštao pobjeći u Kijev i pisati ukrajinsku povijest, upravo 1830-ih godina grof Uvarov je proglasio velikodržavnu ideološku dogmu o povezanosti samodržavlja, pravoslavlja i narodnosti. Gogolj je možda nije bio ni svjestan, da bez obzira na vlastitu uvjerenost u nacionalnoj nužnosti njegovih proukrajinskih uvjerenja, oni nisu se podudarali s velikodržavnom dogmom. Ruska caristička administracija ne bi bila ono što je bila kad bi talentiranog pisac otpustila u *Malorosiju* gdje bi on slavio njenu kozačku prošlost. Njegova oduševljenost svojom nacijom što on nije ni skrivao, a u društvu Ukrajinaca kakav je bio Maksymovyč je mogao govoriti o posebnosti *našega, ne njihovog Kijeva* nikako nije odgovarala imperijskim normama. Gogolju je umjesto Kijeva ponuđeno predavanje opće povijesti na sveučilištu u Peterburgu. Dakle ne neadekvatnost Gogoljevog znanstvenog statusa mjestu sveučilišnog nastavnika, kako su sumnjali neki njegovi povjesničari³⁴, već ideološka uvjerenja pisca su spriječili ostvariti željni bijeg u Kijev. Gogolj se izražavao suviše ukrajinski i to nije moglo imponirati idejnoj funkciji osnivanog sveučilišta.

Nastavnička djelatnost Gogolja na sveučilištu u Peterburgu je doživjela fijasko, - piše jedan od suvremenika. On nije se dao tome poslu s onim žarom kakav je izražavao glede namjera nastave u Kijevu. U međuvremenu, nastavljaju izlaziti njegova djela iz ukrajinske tematike – *Mirgorod, Taras Buljba*, drugi tekstovi povezani s Ukrajinom. Sredinom 1835 završava se ukrajinsko razdoblje Gogoljevog stvaralaštva u kojem je on na ruskom, u ruskoj sredini stvorio cijelu ukrajinianu. Što novo je donio u rusku književnost, kakvu je slao poruku taj izričiti Ukrajinac ispunjen tadašnjih i vlastitih vizija Ukrajine imenovane Malorosijom a njegov narod - podrugljivim nazivima *Hohli, Malorosi* kojima svakako nazivan i sam autor u različitim okolnostima. Posjedujući duboko nacionalno dostojanstvo, formirajući se u

³⁴ Šenrok, V. I. *Materialy dlja biografii Gogolja, Četyre toma*, Moskva, 1892-1897, tom II, str. 167.

ukrajinskoj sredini s aktualiziranjem obrane nacionalnih vrijednota Gogolj je, u uvjetima nadmenoga stava prema njegovoj domovini nužno je vođen osjećanjima istine, unutarnje oporbe *mi-oni, svoj-tuđi* – težio predočiti svoju domovinu, dokazati nepravедnost ohologa stava prema njoj. Upravo time je ispunjeno njegovo ukrajinsko razdoblje stvaralaštva u Peterburgu što potvrđuje i njegova znanstveno-istraživačka djelatnost, usmjerena na proučavanje postojećih izvora, trganja za novima što je utjecalo na njegov svjetonazor.

U zanimanju za usmenoknjiževne izvore Gogolj nastupa između prvih skupljača folkloru Ukrajine čime doprinosi formiranju ukrajinske folkloristike, historiografije kao znanstvenih struka u počecima kojih je bio njegov prijatelj Maksymovyč. Svoju koncepciju ukrajinske povijesti Gogolj je gradio na temeljima ne tadašnjeg ruskog historičara Pogodina³⁵, već na uvjerenjima bliskim koncepciji Maksymovyča. Potonji je oponirajući Pogodinu jednim od prvih formirao znanstveni temelj, nacrtao shemu razvoja ukrajinskog naroda. Prema njemu ukrajinski narod je neposredno povezan s srednjovjekovnom Kijevskom državom (864-1240), u daljim razdobljima Kijevska kneževina je pod Tatarima, nadalje dio zemlje priključuje se Velikoj kneževini Litvanskoj koja zatim priključuje se uniji s Poljskom, a od 1654. kijevske i druge ukrajinske zemlje priključuju se Moskvi s zahtjevom autonomije; od 1764. ukinuta je Get'manščyna stvorena Bogdanom Hmeljnyč'kym. Kasnije su te ideje razvijali ukrajinski povjesničari 19. stoljeća. Gogolj ugledajući se u Maksymovyča, u tekstu *Pogled na nastanak Malorosije* (1832) kao uvod u zamišljenu Povijest Ukrajine, nadahnuto prikazuje etničke osobitosti naroda kojem pripada. U Gogoljevom tekstu suvremena znanost pronalazi geopolitičku i etnopsihološku verziju tumačenja mjesta i uloge povijesti Ukrajine u svjetskome kontekstu.³⁶ Pisac upućuje na direktnu povezanost etničkoga karaktera s zemljopisnim položajem zemlje. Za Gogolja je ukrajinski zemljopisni čimbenik bio

³⁵ Jedan od ideologa teorije ruske službene narodnosti, M. Pogodin je dokazivao da je Ukrajinsko Podnjeprovlje prije tatarske navale bio naseljeno Velikorusima, dok su Ukrajinci – podrijetlom iz Karpata tamo se doselili u 16. stoljeću. Prema njemu ukrajinsko kozaštvo si neko posebno pleme nastalo u mješavini slavenskih i turkijskih. Oспорavao je činjenicu postojanja ukrajinskog naroda, bio je duhovni otac galičanskog moskvofilstva, posjećivao je Lavov gdje je pod njegovim idejnim utjecajem i finansijskom potporom nastala *Pogodinska kolonija* pristalica etničkog i jezičnog jedinstva Galičke Rus' i Ruskog imperija. Bio je jedan od ideologom ruskoga panslavizma s idejom ujedinjenja Slavena pod okriljem Rusije, duhovni pokrovitelj galičkog moskvofilstva.

³⁶ Gogolj N. V. *Vzgljad na stanovlenije Malorosiji. Polnoje sobranije sočinenij. T. I-XIV. Moskva-Lenigrad, 1937-1952, cit. prema: Tomenko, str. 35-37.*

determinantom procesa da na tim zemljama nastane *narod snažan životom i karakterom...*, *hrabar, strastan, karakterističan narod*. Direktnom povezanošću zemljopisa i povijesti Gogolj u tom tekstu početka 19. stoljeća razrađuje ono što će postati znanstveni pravac u 20. stoljeću, - zaključuje suvremeni ukrajinski filozof M. Tomenko. Pisac je težio pojasniti prirodu razlika između ukrajinskog i ruskog naroda kao razloga stvaranja dvije države: *Drukčiji zakoni, drukčiji cilj, drukčije veze, drukčiji podvizi stvorili su dva posve različita karaktera*. U duhu etnopsihološke analize izražen je praktički jedan od prvih pokušaja u pristupačnoj formi rastumačiti osobitosti mentalnosti Ukrajinaca: *Eto je nastao narod, koji je prema vjeri i mjestu življenja pripada Europi*. Gogolj smatra da u ukrajinskoj mentalnosti se spojilo europsko i istočno iz azijskih prostora. U tome smislu ga je posebice privlačilo kozaštvo koje on tumači kao samostalan narod-ratnik koji je dao poseban *kolorit cijeloj Ukrajini, pretvorio je mirno slavensko stanovništvo u ratoborni, poznat pod imenom Kozaka narod koji predstavlja jednu od izvrsnih pojava europske povijesti, koji možda jedini suzdržavao tu uništavajuću poplavu dva magometanska naroda koji su ugrožavali progutati Europu*. Za Gogolja kozaci su *slobodarski viteški narod* koji je pisac zamislio uobličiti u nezavršenom romanu *Get'man* gdje su naslikani portreti vitezova kakvih ta epoha stvarala, ocrtan je tip kozaka koji će autor razraditi u svojoj prvoj verziji pripovijesti *Taras Buljba*.³⁷

Popularna tema urotnika Mazepe privlači Puškina svojom egzotikom što je bila jednom od glavnih nota zanimanja za Ukrajinu ne samo ruske već i europskih književnosti 18-19. stoljeća.³⁸ Međutim, Gogolj u sačuvanom fragmentu rasprave *Razmišljanja Mazepe* (1834-35) ulazi u bit političke djelatnosti ukrajinskog vojskovođe, razumije dosta složeno stanje ukrajinskog kozaštva pod ruskim protektoratom. On konstatira da ništa dobroga nije bilo moguće *očekivati narodu, tako drukčijem od Rusa, koji je disao slobodarstvom i odvažnim kozaštvom, htio je da poživi vlastitim životom. Njemu je ugrožavao gubitak nacionalnosti, pružanje više ili manje prava kao naroda-vlasništva ruskoga samodršca*. Namjere ukrajinskog get'mana preći na stranu švedskoga kralja Gogolj povezuje s težnjama ukrajinstva prema suverenitetu, tumači planovima proglasiti neovisnost i *suprotstaviti se groznoj snazi despotizma snagu istomišljeništva, prenijeti hrabar otpor na samih sebe*. Gogolj shvaća takvu namjeru Mazepe: *On je vidio da bez vanjskih snaga, bez pomoći bilo-kojeg od europskih vladara nemoguće ostvariti ovu namjeru...Preostala je država koja je uvijek prebivala u velikom poštivanju kod kozaka koja je mada i nije bila pogranična s Malorosijom, pa ipak*

³⁷ Tomenko, isto, str. 33

³⁸ Nalyvajko, Dmytro. Mazepe v jevropejs'kij literaturi XVIII-XIX st.: istorija i mit. – Nalyvajko D.

Komparatyvistyka j istorija literatury. Harkiv, «Akta», 2008, str. 138-183.

nalazeći se na dubokom sjeveru, završavajući se tamo gdje počinje Rusija mogla biti vrlo korisna Malorosijanima, uznemiravajući neprekidno granice i držeći takoreći u rukama Moskoviju.³⁹ Govoriti tako u uvjetima kad je velikodržavna ideologija doživljavala svoj uspon bilo je previše čak i za Gogolja u razdoblju njegove slave, zbog ukrajinske teme doduše. Pravdati get'mana kojeg je ruska crkvena hijerarhija odbacila od crkva i predala anatemi – bilo je pravo disidentstvo. Međutim, Gogolj je u tome nastupao upravo kao ukrajinski pisac, istomišljenik onih koji su već u baroknoj tradiciji, i u njegovo vrijeme razumjeli plemenitost namjera Mazepe otrgnuti se od ruskoga despotizma i vratiti se ukrajinskoj slobodi. Slično su mislili Ševčenko, Maksymovyč, P. Golota i mnogo drugih pisaca u vrijeme i poslije Gogolja.⁴⁰ Čak i u kratkom razdoblju nastave u Peterburškom sveučilištu Gogolj spominje drevne epohe Ukrajine od doba velikih migracija do nastanka istočnih Slavena koji se dijeli i na onih južnih, ratara i stočara koji imaju religiju, već donesenu iz prastare poganske Grčke, koji se razlikovali dobronamjernošću, imenovali se različitim imenima i koji su sastavili Malu Rossiju, upućujući na razlike u mentalitetu s onima koji su stvorili Veliku Rossiju. (Tomenko, str. 36).

Ako je ruskih pisaca u Ukrajini privlačila određena egzotika, Gogolj je kao autentičan predstavnik etnosa, unosio je u rusku književnost nove, drukčije spoznaje o Ukrajini, predočavao je specifikumu mentalnosti njegovog naroda. Daleko nisu svi, čak ni Bjelinskij uspjeli opaziti u *Vlasteli iz starih vremena* osobine ukrajinske duše, unutarnji svijet čovjeka, skrušeni doživljaj prolaznosti ljudskog života. U *Večerima u zaselku kraj Dikanjke* simbolički su predočeni znakovni izražaji ukrajinske povijesti, gdje u epizodi susreta zaporoških kozaka s caricom iza nje se pojavljuje Lukavi koji uči kozake lukavosti. U *Strašnoj osveti* pisac je pokušao predočiti lik Antikrista – osobinama ukrajinske mitologije.⁴¹ Tekst *Badnje noći* je posebice zanimljiv svojevrsnim kodiranjem ideje, predočenim i kroz miješanje jezika u susretu Zaporožaca s caricom. Autor svjesno sudara dva jezika imperijski velikoruski (naobraženi) jezik i onaj koji se imenovao kao *malorusko narječje*. Predstavljajući kozake prostodušnim, pomalo smiješnim kroz njihov *seljački jezik* narodom, pisac simbolički prikazuje inkorporiranje Malorosije u strukture Ruskog imperija. *Lukav narod*, - govori se o njemu što predstavlja ključni moment maloruske kolonizirane maskirate, burleskne scena

³⁹ Gogolj N. V. Razmyšljenija Mazepy, Polnoje sobranije sočinenij, Tom IX, str. 83-84, Tomenko M., isto, str. 35-36.

⁴⁰ Ševčuk, V. Mazepa Ivan. Ukrajins'ka literatura u portretah i dovidkah, str. 183-184.

⁴¹ Toma L., isto, str. 41.42.

koje Ukrajinci izigravaju u jezgru službene kulture (ruskog jezika).⁴² Gogolj kao da prikazuje ono o čemu razmišljao, čime se mučio – adaptiranje ukrajinskog velikoruskome, status i donos dvaju jezika – provincijskog i imperijskog. U isto vrijeme on ismijava tu velikodržavnu sredinu što je, u biti - sadržaj stvaralaštva Gogolja. On je ušao u rusku književnost, rusko društvo prikazivanjem u ukrajinskim pričama ukrajinske prostodušnosti koja nosi u sebi i tipično Gogoljevo ironiziranje. Njegov smijeh u djelima na rusku temu se razvija u groteskno, preuzeto i iz ukrajinske kulture smijeha rušenje sistema, cijelog imperijskog društva prikazanog skoro u svim likovima – od Čičikovog sluga do Manilova, čija je izvještačenost bila vrlo srodna grimasama carskoga dvora.

Gogoljeva vizija ukrajinske prošlosti, osmišljena u autorskom doživljavanju dobiva svoj umjetnički izraz u *Tarasu Buljbi*. Važno je naglasiti da djelo ima dvije verzije – onu iz *ukrajinskog* razdoblja, nastalu 1834. i *ruskog* - 1843. obilježenog idejnim traganjima pisca. Prva redakcija predstavlja svojevrsan dijalog u kojem figuriraju dva slavenska etnosa odnosno državnosti – ukrajinska i poljska, u drugoj pojavljuje se treći učesnik – ruski odnosno moskovski, prema kojem ukrajinski nastupa kao njegov sastavni dio. U prvoj verziji pisac predočava svoj narod u binarnoj oporbi *mi-on*. Kao ukrajinski romantičar, autor je oduševljen fenomenom koji pripada povijesti njegovog naroda – kozaštvom i koje on slavi kao unikalno viteštvo, ratno bratimljenje prema duhu. Kozaštvo pripada ukrajinskoj povijesnoj tradiciji koja seže doba rus'ke državnosti, Rus'ke zemlje kao nju imenuje kijevski ljetopisac Nestor. Autor je glede povijesne, terminološke spoznaje očigledno odgojen lekturom ukrajinske nacionalne tradicije koja je njega ushićivala, i na izvorima koje namjeravao je predavati o ukrajinskoj povijesti na sveučilištu u Kijevu. Pojam Rus', Rusi je preuzet iz poznate *Istorije Rusa*, svojevrsnog bestseler koji se pojavio u doba Gogoljeve mladosti. Sadržaj tog naziva kod Gogolja adekvatan ukrajinskom poimanju imena: Rus' – kao Ukrajina, *Ukrajna* a njen autohtoni narod je *kozač'a nacija*. Kozaci su reprezentanti neovisnosti i više moralne vrline - *časti zaporoške*. U toj prvoj redakciji Gogolj progovara kao vatreni rodoljub Ukrajine, pristalica kozačke autonomije kao bitne crte nacionalne osebnosti. Takvim idejama je prožeta i spomenuta *Istorija Rusa* koja ne toliko znanstveno djelo, već politički traktat adresiran domaćoj i velikoruskoj auditoriju s ciljem pokazati nacionalnu osebnost Ukrajinaca-Rusa koji se dokazali i u otporu poljskim pretenzijama na njihovo slobodarstvo.⁴³ Gogolj pjesnički nadahnuto brani ideju ukrajinske neovisnosti koja potvrđuje sebe u konfrontiranju s drugim slavenskim narodom - poljskim. Na takav način, Rusija, odnosno

⁴² Gundorova, Tamara. Kitč i literatura. Travestiji. Kyjiv, Fakt, str. 101-102.

⁴³ Stromeč'kyj, Ostap. Gogolj. Doslidžennja stylju, filosofiji, metodiv ta rozvytku personaživ. Ljviv: Svit, str. 78.

Moskovsko carstvo ne figurira u njegovim razmišljanjima o sudbini svog naroda. Ideološki stavovi autora prve verzije su obilježeni doživljavanjem Ukrajine i Moskovije kao dvije različite nacije što se temelji i na njegovom poimanju ukrajinske povijesti. Uočavanje Gogoljem različitosti dva naroda, mentalnosti, povijesti – ukrajinskog i ruskog, slobodarske Ukrajine iz doba prije carske kolonizacije od careva Petra, Katarine i nadalje opazili su već njegovi suvremenici i znanost, dok je sovjetska to prešućivala ali je priznavala zapadna slavistika.⁴⁴ Glede same ukrajinske povijesti Gogolj prikazuje nju kroz simbole, pruža svoju mitsku viziju ukrajinske prošlosti, predočenu uporabom ukrajinske stilistike karakterističnu za njegov cjelokupni ukrajinski opus stvoren u Peterburgu sve do 1835.

Nastavljajući ukrajinsku književnu tradiciju u ruskoj književnosti, Gogolj bio je srodan predstavnicima ukrajinskog romantizma. Kao i njegovi suvremenici koji su pisali na ukrajinskom a i na ruskom, on je zaokupljen nacionalnim folklorom - kao sakupljač i kao umjetnik koji obilato koristi usmenoknjiževni građu. Za njega je folklor - izraz nacionalne osebnosti, on upućuje na razlike između ukrajinske i *ruske tužne (zaunyvnaja) muzike koja izražava... zaborav života..., ali u maloruskim pjesmama ona se stopila s životom* (Tomenko, str. 50). Ukrajinskim koloritom, mitološkom simbolikom, raskošnom prirodom su ispunjene njegove *Večeri...* Neposredno korespondiraju s bogatstvom ukrajinske pučke kulture mnoge scene u pripovijetkama *Strašna osveta, Ivanjska noć, Majska noć*, u cjelokupnom njegovom ukrajinskom opusu. U njemu se osluškuje bogata ukrajinska barokna tradicija, posebice kultura smijeha koju je u književnosti predočio Kotljarevs'kyj i nastavljao Gogolj. U krugu njegovih spoznaja naravno su bili tadašnji ukrajinski pisci: u prozi, tematski vezanoj za Ukrajinu osluškuju se odjeci *Enejide* Kotljarevs'kog, vodvilja Kvitky-Osnovjanenka, Gogolja-oa i drugih. Sam tip pisca - Ukrajinca podrijetlom koji piše na ruskom je bio poznat u ukrajinskoj književnoj tradiciji kada su pisci tih vremena bili i dvojezični. U stvaralačkom repertoaru Grygorija Kvitky-Osnovjanenka (1778-1843), začetnika nove ukrajinske proze, dramaturga, dosta popularnoga u Gogoljevo doba bilo je i dramsko djelo na ruskom *Gost iz prijestolnice ili panika u provincijskome gradu*. Napisano 1827., objavljeno kasnije djelo kako se pretpostavlja moglo biti poznato Gogolju kad je rukopis razgledavan u odboru za cenzuru. Posebice je zanimljivo i stvaralaštvo njegovog zemljaka iz Poltave Vasylja Narižnog (1780—1825). Rodom iz Mirgorodske regije, potomak kozaštva, on je poslije studiranja u Černigivskom sjemeništu i na sveučilištu u Moskvi bio činovnik na Kavkazu, zatim u Peterburgu. U prozi je stvorio lik ukrajinskog viteza zaporožca, osporavajući egzotično

⁴⁴ Vajskopf M. S'uzet Gogolja. Morfologija. Ideologija. Kontekst. Moskva, 2020, str. 686.

prikazivanje ga kao nekog divljeg razbojnika. Objavljene 1808. pripovijetke *Slavenske večeri* pisani su ritmičkom prozom kakva se osluškuje i u Gogoljevim pripovijetkama. Romanom *Crna godina ili Gorski kneževi* (1818, objavljen 1829) Narižnyj (rus.: Narežnyj) ne samo je postao začetnik ruskoga romana, već i prvi dao oštru satiru na rusku politiku na Kavkazu. Kulminacijom osude ruske kolonijalne politike od strane ukrajinskih pisca postao je spjev *Kavkaz* (1845) Tarasa Ševčenka. Sljedeći roman Narižnog *Ruski Žilj Blaz ili Pustolovine kneza Gavriila Simonoviča Čist'akova* (prva tri poglavlja izašla 1814, naredna tri cenzura je zabranila, dok završna su uništena) predstavlja satiru na ruski život, predodčen galerijom likova veleposjednika, drugih staleža. U tom djelu kao i u likovima romana *Aristion ili Preodgoj* (1822) mogu se osjetiti neki budući Gogoljevi likovi iz *Mrtvih duša*. Službena ruska kritika je vrlo oštro reagirala na ta djela Narižnog, pisac prelazi na temu iz ukrajinskog života. U romanima *Bursak* (1824) vidljiva je analogija s *Vijem*, a u *Dva Ivana ili strast prema sudstvu* (1825) – s Gogoljevim *Kako su se zavadili Ivan Ivanovič i Iavn Nikiforovič*. Tadašnja kritika je nerado reagirala na djela Narižnog, njega su poricali za ružan prikaz ruskog plemstva, grubost jezika, a u biti ne želeći priznati ono što je pisac ismijavao. Pojava Gogolja nadugo je zaslonila ime Narižnog ali naredna je priznavala njegov značaj. Prema Dobroľubovu, pisac je preduhitrio mnoge pojave u ruskoj književnosti.⁴⁵

Ukrajinsku školu⁴⁶ u ruskoj književnosti su predstavljali i drugi pisci kao Orest Somov, predstavnik *maloruske pripovijesti*. Podrijetlom iz Ukrajine on je, zajedno s nižinskim vršnjacima iz doba gimnazije pripadao krugu Gogoljevih prijatelja u Peterburgu. U stvaralaštvu s izričitim nazivima (*Jurodivyj, Gajdamak* (1825-1830), *Rusalka* (1829), *Kijevskije ved'my* on je obilato koristio ukrajinsku mitologiju i potkazao je Gogolju siže *Majske inoči*.

Ukrajinska škola je imala u ruskoj književnosti nemali značaj. Prema zaključku O. Bilec'kog, ruska je literatura nastajala uz prisno učešće kulturnih djelatnika koji su došli iz Ukrajine ili Ukrajinci podrijetlom. Stvaralaštvo Gogolja je ne samo bilo početak novoga razdoblja u tome ali i određen nastavka te tradicije. Međutim, općepriznatim je da upravo Gogolj uspio sintetizirajući iskustvo prethodnika dovesti sve to na visoku umjetničku razinu i usmjeriti nju u svjetski kulturni prostor.⁴⁷ To je priznavala i ruska znanost što svjedoči zaključak profesora Moskovskog univerziteta M. Speranskog: *Rodom poltavac, pitomac ne samo oficijelne*

⁴⁵ Romany i povesti. Sočinjenja Vasilija Narežnogo, v 10 čč., izd. Smirnovym, SPb, 1835-1836. Izbrannyje romany. «Academia», Moskva-Leningrad, 1933.

⁴⁶ Čyževs'kyj, Dmytro. Istorija ukrajins'koji literatury, str. 366-371.

⁴⁷ Toma, M., str. 36-44.

*općeruske enciklopedijske gimnazije, ali i umjetničke maloruske kulture s njenim dubokim razumijevanjem narodnosti, kultom osebnih crta Malorosa, prirodnog okoliša, Gogolj je sve to bogatstvo mlade književnosti, svu svježinu neposrednog osjećanja narodnosti, ljubavi prema njoj, tipičan humor prema sjever koji je tek izašao ispod inozemnog tutorstva, često ružnih utjecaja...Gogolj unosi cijelo to bogatstvo, bescjeno za nas... i odlučno uvodi literaturu na taj put kojim je otada ta literatura ide i steče sebi svjetski značaj.*⁴⁸ Suvremeni ukrajinski istraživač J. Barabaš konstatira da *povezivanje romantičarske povijesne tradicije i njene patetike s elementima komedije i groteska, religijske surovosti s fantazijom, tuge sa smijehom* što je osobinom stvaralaštva Gogolja i pretvara ga u unikalnu pojavu u ruskoj književnosti, proizlazi neposredno iz ukrajinske barokne tradicije koja je na početku stvaralaštva pisca u Rusiji i tamo je bila potpuno nepoznata i zato doživljavala se kao nešto novo.⁴⁹

Ruska tema koja se razvija od druge polovice 30-h godina je obilježena produblјivanjem unutarnje krize pisca koja postupno se razvijala u njegovoj svijesti. Bila je to druga poslije prvih razočarenja Peterburgom etapa krize i povezana je s predočavanjem ruske realnosti. Završio se Gogolj romantičar (ukrajinski), nastajao je Gogolj realist (ruski). Ne može biti dvojbe da je otkaz na mjesto profesora u Kijevskom sveučilištu njega je teško pogodio. To je bila očigledno smišljena odluka vlasti, donesena iza njegovih leđa, usprkos svim poduzetim mjerama i nadama s njegove strane, obraćanja svome Geniju. Piscu nisu vjerovali – upravo zbog etničkih obilježja, ukrajinsko-poljskih kao je izgledalo prezime Gogolj-Janovskij. U Kijevu je radije viđen neki nepoznati Nijemac nego takav vatreni *maloruski rodoljub*. On je bio potreban kao ruski pisac, ne i ushićen Ukrajinom pisac o čemu je on ne skrivajući razglašavao na sve strane i tko zna što bi tamo, u Kijevu od njega nastalo s takvim proukrajinskih raspoloženjima. Na osobnom planu to je bila teška uvreda, ponižavanje njegovog dostojanstva što je on, poznat svojom zatvorenošću, nije pokazivao ali nosio u sebi kao ranu. Njega su spriječili u onome što je raslo u duši poslije narastajućega razočarenja u peterburškoj stvarnosti. On je spremao bijeg iz nemile okoline u dragu njegovom srcu Ukrajinu ali su njega uhvatili kao bjegunca, kaznili time da pokušavali vezati za mjesto bijega. Isto tako će Ševčenko maštati pobjeći iz toga grada ali će biti primoran vratiti se.

⁴⁸ Speranskij, M.N. N.V. Gogolj i Moskovskij universitet. Gogolevskije dni v Moskve. Obščesto ljubitelej ruskoj slovesnosti. Moskva, 1910, Toma, Isto, str. 83-84.

⁴⁹ Barabaš, Jurij. «Koly zabudu tebe, Jerusalyme...» Gogolj i Ševčenko. Porivnjaljno-typologični studiji. Harkiv: Akta, 2001, 350 str.

Imperij je bio posvud i njegova Ukrajina bila u još gorem stanju nego što se činila iz daljine, dok u drugom pokušaju bijega tamo, u Kijev, poslije povratka iz progonstva njega će opet prognati u Peterburg – pod prizor. Nema dvojbe da je Gogoljev neuspjeh s nastavom u Peterburgu bio je posljedicom unutarnjeg razočarenja. Poznat kao vrsni govornik Gogolj je za katedrom U Peterburgu bio posve drukčiji. Njega nije zanimala povijest Ruskog imperija. Prema tome predmetu nije imao nimalo onog žara, nadahnuća, osjećanje otkrića povijesne istine što je njega pratilo u razmišljanjima o Ukrajini. U susretu s Maksymovyčem on je priznao da je svjesno izražavao nezainteresiranost za predavanja u Peterburgu sažalijevajući da je odbijen za Kijev (Veresajev, str. 183).

Primoran odreći se od svoje mašte, vraćen u Peterburg pisac je počeo ostvarivati one zamisli koje već nosio u sebi – pokazati vlastitu viziju tog imperija i time je ispunjeno drugo razdoblje stvaralaštva u kojem uglavnom više nema Ukrajine – bude samo Rusija. Gogolj kao da je izražavao svoj stav prema onima koji su njemu «oduzeli» Ukrajinu. Naravno, bili su i drugi motivi – već i odranije, radeći nad ukrajinskim temama, on je razmišljao o postojećem zlu koje je htio ismijati. *Ja sam se raspljuvao* (kod autora: raspjevals'sa - J.P.) *s univerzitetom i poslije mjesec dana – ponovno sam bezbrižan kozak. Kao neprepoznat ja sam se podigao na katedru i kao neprepoznat ja napuštam nju. Ali tijekom ovih godinu i pol – mojih neslavnih godina... ja sam mnogo iznio otud i dodao riznici duše. Više nisu mladenačke su to misli, nije ograničen prethodni krug mojih spoznaja, već visoke, ispunjene istine i zastrašujućeg veličanstva misli uzrujavale su mene...Smijati se, smijati se hajmo sada što više!* – izjavljuje on u jednom od pisama (Veresajev, 194). Gogolj želi pokazati ono što je protivno njegovim moralnim, etičkim uvjerenjima – trivijalnost, neukus, pretenzija na veliko a u biti nisko i sve ono čime je obilježeno društvo i što izražava skoro neprevodljiva ruska riječ *pošlost'*. Njegove težnje razumije samo Puškin koji je Gogolju priznavao *da još nijedan pisac nije posjedovao ovaj dar predočavati tako jarko pošlost' života, umjeti ocrtati s takvom snagom trivijalnost banalnoga čovjeka da bi svaka ta sitnica koja isklizne od očiju, sinula bi krupno u oči svima.* (Veresajev,193). U napisanim kasnije priznanjima Gogolj tvrdi da doživljava to ismijavanje i kao smijeh nad vlastitim osobinama. Ljudsko, društveno zlo za njega je ne samo smijeh već i plač u razmišljanjima nad manama, slabošću. Kod njega se postupno promatra i razvija se ono što B. Uspenskij definira kao preplitanje ideoloških gledišta izražavanih kroz autora, naratora i likove.⁵⁰ Gogolj smije se ali kroz te likove izražava i svoju krizu koja će ga dovesti sve do bezizlaznosti i paljenja rukopisa i što je izričito naglašeno finalnom Revizora: *Nad kime se*

⁵⁰ Uspenskij Boris. Poetika kompozicii. Sankt-Peterburg.: «Azbuka», str. 26-33.

smijete gospodo? Nad sobom se smijete!. Njegov smijeh nije samo njegov već je i posljedica, razmjena napetih intelektualnih razmišljanja o ruskom društvu. Dovoljno je napomenuti da također s Puškinim povezan je nastanak sižea u najznačajnijim djelima Gogoljevog smijeha nad trivijalnošću - u Revizoru i Mrtvim dušama. Kao svom istomišljeniku koji se smije bude se obraćati Gogolju drugi veliki Ukrajinac u Peterburgu – Taras Ševčenko.

Urbana tema je izražena u Gogoljevim gradovima – od Mirgoroda, Kijeva, Rima do Peterburga. Mirgorod je prikazan s toplom simpatijom, Kijev s ushićenjem, Rim – kao grad koji doživljavao kao rodni i gdje bi volio umrijeti. Jedino Peterburg njemu je tuđ i neprihvatljiv, osim onoga da je to grad voljenoga Puškina u kojem će pisac i poginuti. U peterbuškim pričama Gogolj je kroz groteskne likove izrazio i svoj doživljaj imperijskoga grada. To mjesto je skroz negativno u ukrajinskoj percepciji – od Gogolja do Ševčenka. Oni ruše mitološku viziju Peterburga kao objekta ushićenja. Ono što je fasciniralo Puškina u stvaralačkim sposobnostima cara Petra, ostaje ravnodušnim Gogolja i dobiva osmišljanje kao središta zla kod Ševčenka. Za Gogolja to je grad koji neprekidno dovodi do gubitaka – od fizičkih do moralnih: u svakoj od pet pripovjedaka dolaze predloženi su gubici – mašte Piskarjova o moralnoj čistoći u *Njevskom prospektu*; socijalne zaštićenosti u *Zapisima ludog*, gubitka vlastitoga tijela u *Nosu*, talenta u *Portretu*, samoga smisla života u *Kabanici*.⁵¹ Prateći Gogoljevo priznanje o tome da je kroz predložene likove izražavao i vlastita moralna traganja, opazajući u autoru korespondiranje vlastitih idejnih, ideoloških uvjerenja s predloženim likovima, možemo govoriti i o Peterburgu kao gradu osobnih autorskih gubitaka – poraza ideala već po dolasku tamo iz provincijalizirane Ukrajine iz koje taj grad blistao sjajem, varljivim kako će saznati i izraziti u svome stvaralaštvu Gogolj i koji će stalno pokušavati pobjeći od njega. U Peterburg su presađeni ljudi koji su izgubili svoje korijene gdje dolazi do raspadanja svega ljudskog – od fizičkih do moralnih izražaja. Da nije li autor predložavao i svoju presađenost, pretvarajući se tako u tip *neukorijenjenog pisca* koji je postupno gubio rodno tlo, nije prihvatio ono kamo je presađen što je poznato u svjetskoj književnosti sve do Andrića i nadalje. Međutim, ako je podrijetlom sitni ukrajinski plemić i veliki pisac Gogolj-Janovskij užasavao se od samoće u Peterburgu, otvarajući time široku perspektivu stvaralaštva budućih predstavnika svjetske književnosti koji će proizlaziti iz njegove *Kabanice*, drugi veliki ukrajinski pisac u Peterburgu, tada još rob Taras Ševčenko će nazvati stvari svojim imenima. Ne apstraktan grad zla, već konkretno središte antiukrajinizma je Peterburg kod Ševčenka koji već u godinama nastanka Gogoljeve peterbuške proze, *Revizora*

⁵¹ Toma L. Mykola Gogolj, str. 49.

prati stvaralaštvo svog zemljaka i nosi u sebi zamisao *Kobzara* – pjesnički prikaz Ukrajine na njenom jeziku. Tim nastajanjem ukrajinske poezije upravo u Peterburgu gdje je mladić-kmet razmišljao o patnjama svog naroda, ostavljenog u dalekoj Ukrajini s kojom se suživljavao u mislima, Ševčenko je potvrđivao ideju Gogolja o dubokoj otuđenosti ukrajinskog čovjeka od imperijskoga grada.

Gogoljev smijeh u *Revizoru* nad ruskom provincijom bio je prepoznat kao satira na sav imperijski sistem. Predstavnici tog sistema nisu se smijali i već prigodom prvih čitanja bili kamenitih lica. Zahvaljujući Žukovskom, budućem učesniku otkupa Ševčenka iz kmetstva, komedija dobila je dozvolu na predstavu. Međutim, i službeni Peterburg, i Moskva u autoru su vidjelu Malorusa koji ismijava imperij. Car kojeg je Žukovskij i neki drugi bliski dvoru nagovorili, usprkos panici cenzure dozvoliti djelo je priznavao da u komediji svi su *dobili batina* pa čak i on. Uz uspjeh i popularnost autora, postupno s obzirom na tradicionalni prezir prema Malorusima jačala je neprijazan prema autoru. On je prikazivao ono što nisu htjeli vidjeti, posebice visoki činovi – ismijavanje. Neki su ponosno priznavali da prigodom upoznavanja s tekstom nisu izražavali oduševljenje žaleći za Puškinim *koji je umirao od smijeha*. Mada je autor, *neki mladi Malorosijanin* (Veresajev, 203) stvorio nešto novo u ruskom kazalištu, *peterburška publika se prema Gogolju ponašala ako ne sasvim neprijateljski, već u svakom slučaju sumnjičavo i nepovjerljivo* (Veresajev, str. 202). Premjera je izazvala šok, bila je bombom, izabrana publika je bila jednodušna u procijeni ismijavanja ruskog vladajućeg sloja: *Ovo je nemoguće, kleveta i farsa!* (Veresajev, 203). Predstavnici visokih staleža pitali se čudeći se: *Kao da postoji takvo mjesto u Rusiji? Kako je to ne predočiti bar jednog poštenog, dostojnog čovjeka? Kao da njih nema u Rusiji?* (Veresajev, 206).

Gogolj doista nije stvorio nijedan pozitivan lik ne samo u tom dijelu, već i u cijelom njegovom opusu o ruskome društvu. Takav njegov stav prema tome društvu on sam tumačio željama i namjerama kroz smijeh pokazati ono što predstavlja društveno zlo. U pismu Žukovskom, osobi bliskoj carskoj obitelji i dobronamjernom prema mladim talentima – od Puškina do Gogolja a zatim Ševčenka, autor *Revizora* razjašnjava svoje motive: *Moj smijeh ispočetka je bio dobronamjerman; ja uopće nisam mislio ismijavati bilo-koga s bilo-kakvim ciljem, i mene je toliko jako iznenadilo kad sam čuo da se vrijeđaju i čak se ljute na mene cijeli staleži i klasovi društva, da sam na kraju zamislio se. «Ako je snaga smijeha toliko velika da nju se boje, onda nju ne treba trošiti u prazno». Ja sam odlučio skupiti sve što je glupo kakvo sam sve znao i jednim mahom nad svime se podsmijati – eto i cijelo podrijetlo «Revizora»! – priznaje on kasnije* (Veresajev, 209). Međutim, to priznanje napisano je 1847.,

u razdoblju njegovog pokajanja. Treba naglasiti da je Gogolj, što su opažali mnogi njegovi suvremenici, budući osobom introvertnom a i sklonom različitim neočekivanim postupcima koji su nerijetko odudarali se od njegovih izjava, nije bio tako nevin u svojim težnjama prikazati postojeće zlo. On je vidio Rusiju onakvom kako je nju predočio u *ruskom opusu* i iz te Rusije stalno je težio pobjeći.

Zaprepašten reagiranjem na njegov pokušaj predočiti istinu, i to o provinciji - a što bi bilo kad bi napisao o Peterburgu? - pita se autor, on se ne zaustavlja u svojim zamislama. Gogolj sprema novo djelo – *Mrtve duše* u kojem ne samo da ne mijenja svoj stav prema moralu, naravi i onome što se zove *pošlost'* već svjesno, predviđajući da *će još ustati prema meni novi staleži i mnogo različite gospode* (Veresajev, 220) širi svoju analizu na sve one prostore kojima kotač Čičikove kočije kotrlja se vječito lošim ruskim cestama – na cijeli imperij. Ali ostvaruje to u bijegu iz imperija, čemu je neprekidno težio. Italija o kojoj je napisao svoj prvi objavljeni pjesnički tekst – je zemlja o kojoj je maštao i gdje kao južnjak s ukrajinskih prostora pronašao svoje istinito zadovoljstvo. D. Čyževs'kyj, analizirajući estetske, filozofske osobine, svjetonazor Gogolja je ukazao na srodnost doživljavanja piscem prirode Italije i njegovog zavičaja – Ukrajine, vidio je nad njima srodno svojom ljepotom nebo. Tu Gogoljevu spremnost razumjeti prirodu drugih, drugi narod, drugog čovjeka, razumjeti da kod svakoga može biti vlastiti put, njemu najprirodniji nego naš, da istina iskazuje mnogo strana Čyževs'kyj povezuje s onim što je *karakterističnim za ukrajinski duh*.⁵²

U inozemstvu Gogolj upoznaje predstavnike *Velike poljske emigracije*, što nije bilo tipično za ruski stav prema Poljskoj. Priznavajući kako ga očarava jezik Mickievića, Gogolj ne skriva zanimanje za katoličanstvo, oduševljava se zapadnim načinom života, u biti Italijom, kritički razmišlja o ruskoj povijesti. (Veresajev, 239-240). U razgovorima s poljskim znancima u Rimu o povijesnoj sudbini ukrajinskog i poljskog naroda, pokušavajući shvatiti ukrajinsko-poljski odnosi *on je priznao da Rusija – to je batina kojom otac kažnjava dijete da bi zatim nju slomiti* (Veresajev, 223, 237, 238). Tijekom sedam godina od 1836. do 1843. Gogolj u inozemstvu sretao se s Mickevičem,⁵³ oni su se sporazumijevali i uz pomoć ukrajinskog! Ti susreti, opći interes Gogolja-Janovskog prema poljskom pitanju su imali izričito ukrajinski karakter u smislu trajnih ukrajinsko-poljskih povezanosti, ne i ruski za koji je, posebice poslije poraza poljskog ustanka bilo je karakteristično negiranje pozitivnoga stava prema Poljskoj.

⁵² Čyževs'kyj, Dmytro. Mykola Gogolj. (Na šljahu do vičnoji krasy). Narysy z istoriji filosofiji na Ukrajinu. Prvo izdanje: Prag, 1931; reprint-izdanje: Kyjiv, 1992, str.118, 122

⁵³ Myhed, Pavlo. Mykola Gogolj i Velyka poljs'ka emigracija (problemy vyvčennja). Slov'vjans'ki obriji, str. 433

I u inozemstvu očaranost Ukrajinom nije ga napuštala, on se veselio kada je imao mogućnost sresti zemljake koji su mogli s njim govoriti o domovini. Prebivajući u Beču on 1839. opet mašta vratiti se ukrajinskoj temi, napisati dramu na ukrajinskoj građi, *uviti nju u mjesečnicu noći i njeno srebrno sijanje i raskošno disanje juga*. Poslije završetka prvog toma *Mrtvih duša* koje doživljavao kao zapovijest Puškina, *nosio je u glavi tragediju iz povijesti Zaporozžja, u kojoj je sve gotovo do potpunosti* (Veresajev, 276). Rukopis je spalio odmah poslije čitanja djela Žukovskom jer taj budući star, poslije ručka, zaspao što je autor ocijenio kao izraz stava prema djelu.

Izvan Rusije Gogolja je zatekla vijest o smrti Puškina što je podnosio vrlo depresivno, govoreći da odsada ne vidi razloga vraćati se u Rusiju, u kojoj nema više onoga koji je njega nadahnjivao, dok su ostali oni kojih je ismijavao (Veresajev, 224). Dalji rad nad *Mrtvim dušama* je doživljavao kao nužnost plaćanja duga pjesniku kojeg je najviše u književnosti cijenio. *Mrtve duše* su neumitno morale izazvati šok. Već je Puškin, kako je pisao Gogolj, prigodom prvoga čitanja ispočetka smijao se, onda postajao sve mračniji i na kraju izustio tjeskobno: *Bože, što je tužna naša Rusija!* (Veresajev, 193). Spoznaje o djelu postupno se širile Rusijom kamo se pisac vraćao i čitao poglavlja izazivajući slična *Revizoru* reagiranja – od ushićenja do mržnje prema autoru. Potonji su govorili o Gogolju: *on je – neprijatelj Rusije, njega treba u okovima poslati u Sibir* (Veresajev, 292). Gogolj opet odlazi u inozemstvo. Dovezen u Rusiju rukopis je zabranjen cenzurom. Između zamjeraka bilo je i to da sam car također gradio u Moskvi dvorac – kao aluzija na Manilova. Akademik D. Lihačev je izrazio pretpostavku da bi poglavlje o Manilovu moglo doista predočavati manire pri carskome dvoru.⁵⁴

U međuvremenu Gogolj je sve više ulazio u tešku osobnu krizu izazvanu daljim rušenjem ideala i traganjima za rješenjem. Jednim od razloga i posljedica krize bilo je sve veće približavanje državnoj ideologiji što je neumitno utjecalo na promijene u pogledima na Ukrajinu, posebice iz mladih godina.

Odstupanje od ideala Ukrajine kao samostalne identičnosti i približavanje imperijskim poimanju domovine je izazvano nizom čimbenika osobnog karaktera, vanjskih utjecaja i daljim produbljivanjem duhovne krize. Ukrajina kakva je prebivala u koloniziranom statusu sve više udaljavala se u prošlost. Idejni problemi pisca se preplitali s osobnima, sve zajedno produbljivalo je njegovu krizu. Gogolj bio je vrlo ne jednostavan čovjek, ambivalentan -

⁵⁴ Lihačev, D. S. Socialjnije korni tipa Manilova. Problemy teorii i istorii kuljture. Moskva, 1971, str. 297 - 307.

skriven i otvoren. U njegovom karakteru, su izražene i one osobine koje povezuju se s crtama ukrajinske mentalnosti: individualizam – ne aktivan, predmetni već senzualno-promatrački, introspektivni; egzekutivna psihokultura, introvertnost, emocionalno-estetska dominantna, tolerantnost prema drugim kulturama i drugo što se očituje u čitavom nizu ponašanja umjetnika, zapravo čovjeka ukrajinske mentalnosti.⁵⁵ Ako je u općenju s ljudima izražavao se različiti Gogolj – veseli, humorističan, šaljiv, Gogolj unutarnji je bio vrlo zatvoren i malo poznat. On je skrivao za druge ono što je izražavao kroz pisanje –a to je užasavanje stvarnošću. To je bila Rusija o kojoj je pisao od koje je stalno želio pobjeći, zatim probao se zbližiti s njome i koja je njega konačno slomila. Njegova osobna tragedija bila u njemu i svemu uokolo.

Pisac je neprekidno prebivao na raskrižju ruskih problema, upliva različitih idejnih grupacija od kojih nije uspijeva pobjeći čak i kada stalno odlazio u inozemstvo. Autoritet Bjelinskog koji je tog Ukrajinca proglasio poslije smrti Puškina glavom ruske književnosti je odigrao svoju ulogu. Taj *bujni* (rus.: *neistovyj*) *Visarion* je mnogo potrudio se da neutralizira ukrajinstvo Gogolja i da usmjeri ga na stvaranje ruske književnosti. Poznat svojim arogantnim stavom prema Ukrajini, posebice njenom jeziku za koji je tvrdio da nije sposoban služiti književnosti, taj velikoruski rodoljub pronicljivo vidio nužnost korištenja eksportiranog iz kolonije talenta u službi književnosti za koju je ranije tvrdio da takva i ne postoji. On je branio ime Gogolja pred onima koji se mrštili kad je tog Malorusa uspoređivao s Puškinim. Osjećajući Gogoljevu povezanost s domovinom, Bjelinskij je laskao tom njegovom ukrajinstvu ali i promišljeno hvalio za jačanje interesa prema ruskome društvu. Gogolju koji je vrlo bolno reagirao na neprijateljski stav okoline prema njemu pažnja i pohvale vodećeg kritičara su bile značajne. U međuvremenu, pisac biva i u društvu slavenofila koji su koristili ga za obranu svog velikoruskog rodoljublja. Idejne promjene koje se odigravale u Gogolju, oduševljavale onih iz ruskog društvenog vrha koji su zlobno reagirali na njegovo prethodno kritično prikazivanje Rusije i oni mijenjaju stav, udvaraju njemu (Veresajev, 210). Druženje s Pogodinim za kojeg Ukrajina je bila samo dio Velikorusije nije stvarala pogodno ozračje za odanost ukrajinskim uvjerenjima. Bjelinskij kao predstavnik suprotnog tabora zapadnjaka se trudio ograditi genijalnog pisca od slavenofila. Međutim, i jedni i drugi u tim suprotnim ruskim stranama bili su srodni u antiukrajinizmu. Gogolj se muči razdvojenošću ne samo između njih, veći i u sukobljavanju vlastitih ideala.

⁵⁵ Dončenko, Olena, Romanenko, Jurij. Arhetypy socialjnogo žytt'a i polityka. Kyjiv, Lybid', str.217-262.

Nemalu ulogu je odigravalo i to da sitni ukrajinski plemić, odavši imanje majci i sestrama, prebivajući u stalnim zaduženostima, nije mogao živjeti od honorara i zato je bio primoran obraćati se s molbama o novčanoj potpori državnim osobama sve do carskoga dvora. Takvu su pripomoć slavnim imenu, uz posredništvo Žukovskog pružali ne jednom predstavnicima te obitelji. To je obvezivalo pisca biti lojalnim prema dvoru.

Gogoljevo idejno ukrajinstvo puca i neposrednom potvrdom bila je prerada *Tarasa Buljbe*. Ona pripada već njegovom ruskom razdoblju, ostvaruje se u inozemstvu gdje autor završavao čuvenu *Kabanicu*. Bit te pripovijetke Nabokov će rastumačiti kao opterećenost, opsjednutost čovjeka nečim što mu je drago i što gubi u jednom trenu. Preradom pripovijesti o slavnoj ukrajinskoj prošlosti Gogolj kao da je skidao s sebe svoju Ukrajinu koja je nestajala s pogibelji Tarasa kao simbola Ukrajine minule, dok bi u Andriju predočavao onoga koji će napustiti, izdati ideale očevih vrednota. Prerađeni tekst, osim umjetničkog dotjerivanja doživljava i idejne promijene: ime «Ukrajina» je rijetko, više se koristi *Russkaja zemlja* u smislu Rusija što je Pogodinovo i odgovara službenoj ideologiji «pravoslavlje, samodržavlje, narodnost». Kozaci više nisu reprezentanti ukrajinske samostalnosti, već su *ruskaja sila*. Pisac koristi pojmove kao *rusko osjećanje, ruski karakter, ruska duša* – umjesto onoga što je u prvoj varijanti imenovano kao *čast zaporoška*. Gogolj pojačava negativne crte u likovima poljskih neprijatelja, oštrije govori o nestrpljivosti između dvije etničke strane gdje pojavljuje se i ona treća – Rusija, u biti druga jer je Ukrajina predočena kao sastavni dio Rusije. Ideja neizbježnosti savezništva kozaka s Moskovijom je očigledna, naglašava se na religioznom, ne i državničkom konfliktu između Ukrajine i Poljske što je stajalište službene ruske ideologije koja je tumačila ukrajinske, bjeloruske zemlje i njihov jezik kao posezanje poljskog katoličanstva na iskonski ruske (moskovske) prostore. Osnovica savezništva – pravoslavlje, mada je u tom povijesnom razdoblju koje opisuje Gogolj razlike između ukrajinskog i moskovskog pravoslavlja bile su značajne i ukrajinska crkva neprijateljski se doživljavala od strane moskovske.⁵⁶ Usporedba završetka prve i druge redakcije teksta svjedoči o bitnim promjenama u tumačenju kozačkog junaštva. Usuprot ideji slavljenja duha kozačkoga slobodarstva, bratimljenja iz prve verzije, u drugoj slavi se *pravoslavna ruskaja vjera, Russkaja zemlja i svoj car'* kao izraz rodoljubno-imperijske konjunktura.⁵⁷ Takav finale podudara se i s finalom *Mrtvih duša* gdje lik *ruske ptice-trojke* nekako odudara se od

⁵⁶ Kinan, E. Rosijs'ki mify pro kyjivs'ku spadščynu. Rosijs'ki istoryčni mify. Per. Z angl. V. Šovkuna. Kyjiv, 2003, str. 27-30.

⁵⁷ Poliščuk, Jaroslav. Palimpsest Gogolja. Slovo i čas. Kyjiv, 2007, 10, str. 12-17.

općega tona i sadržaja dijela što je kritično procijenio Nabokov, poznat svojim ushićenjem Gogoljevom umjetnošću (samo peterburške, ne i poltavske tematike).⁵⁸

Jedan od razloga odstupanja od ideala mladih godina bio je i pokušaj pobjeći od tradicionalne velikoruske arogancije prema ljudima iz njegove domovine. Htio ili ne ali suočavao se s prezirom prema Ukrajincima. Uz sve pohvale, u uspomenama suvremenika prisutni su i spomenuti pejorativni nazivi, vezani za etničko podrijetlo velikog pisca: njegov humor nazivali i kao *Malorusko salo posuto krupnom aristofanovskom soli* (Veresajev, 197), on je ipak *Hohol, Hoholik, Maloros, neki mladi Malorosijanin; s ovim Malolorosom treba biti oprezan*, - govorio je u šali Puškin prigodom preuzimanja sižea koje darivao tom Ukrajincu (Veresajev, 192). Još je Bjelinskij obraćao pozornost mladog autora na njegov provincijalizam. Zato je on drugu verziju dočekaao vrlo zadovoljan, rasipajući pohvale autoru koji je *uspio u toj preradi zauvijek očuvati duhovni oblik Malorosije*. Gogolj je u dilemi kome se prikloniti, prihvaća ideju nužnosti ukrajinsko-ruskoga zajedništva i kasnije priznavao je da i sam do kraja ne zna kakva je kod njega duša – *hohlackaja ili russkaja*. Na kraju on zaključuje da te obje prirode obdarene Bogom i zato moraju se stopiti u jedno zajedništvo što je značilo pobjedu u njemu ruske velikodržavne ideologije. Potonje promijene često voljeli citirati ruski istraživači pretvarajući te iskaze u ideologemu koja neumitno prati karakter rusko-ukrajinskih odnosa.

Idejne promijene nisu značile i prekid s Ukrajinom, čak obrnuto, sjećao se domovine kao bijeg u prošlost. U zadnje godine života u Moskvi radije se družio s Ukrajincima, najčešće s Bod'ans'kym: *Nekim tajanstvenim magnetom je vuklo njih odmah jedan drugom; oni se smještavali u kut i govorili nerijetko među sobom cijeli večer vatreno i nadahnuto kako Gogolj (pri meni u svakom slučaju) nijednom nije govorio s bilo kime od Velikorusa. Ako nije bilo Malorosijanina... prebivanje Gogolja na večeri, ponekad namjerno za njega napravljenoj skoro uvijek bilo minutno*, - sjećao se jedan od suvremenika (Veresajev, 494). I drugi su priznavali da je on s Rusima obično bio zatvoren i samo zemljaci su oduševljavali ga. Filolog I. Sreznevskij je karakterizirao ga kao onog koji *voli sve slavensko, sve malorusko; vladao je svojim neponovljivim maloruskim humorom. Ukrajinski govorio je dobro, posebice volio pučke pjesme*, - sjećala se njegova sestra (Veresajev, 263, 271). Volio je folklor Slavena *ali prema ukrajinskoj pjesmi je očuvao osjećanje, srodno tome koje ostaje u našoj duši prema prekrasnoj ženi, koju smo voljeli u ranoj mladosti. Pozivajući svog zemljaka i poznavatelja narodne pjesme O. M. Bod'ans'kog na večere u Moskvi, on je obično govorio: ćemo se opijati*

⁵⁸ Nabokov, V. Nikolaj Gogolj. *Novyj mir*, 1987, 4.

pjesmama naše Malorosije; i doista opijao se njima...u nekom poetskom zanesenjaštvu (Veresajev, 522-523). Njegov je prijatelj, bivši rektor Kijevskog univerziteta Maksymovyč bio je između rijetkih kome povjeravao se u čitanju drugoga toma *Mrtvih duša. Kad se okupljali, posebice tri Hohla (Gogolj, Maksymovyč, Bodjans'kyj) spremali ukrajinska jela, slušali spjev ukrajinskih pjesama.* (Veresajev, 545). U teškim kriznim trenucima namjeravao se ponovno izdati djelo iz mladalačkih godina *Večeri..*, - sjeća se Osyp Bod'ans'kyj koji je posjetio svog prijatelja nedugo prije smrti (Veresajev, 617).

Idejne promijene unesene u drugu redakciju *Tarasa Buljbe* su bile izrazom produbljenja osobne krize pisca koja je prešla u bijeg prema radikalnoj religioznosti koju uspoređuju s kršćanskim fundamentalizmom. Takvo stanje postupno se razvijalo, mijenjajući prethodna uvjerenja. Gogolj je sa svojom tipično ukrajinskom religioznošću koji je njemu privila još majka dospijevao je u različite sredine. U svoje vrijeme određenu ulogu su imali susreti s poljskom emigracijom za koju je kršćanska ideja bila jednim spasom Poljske poslije poraza ustanka 1830. Aktualiziranjem kršćanstva u spasu Ukrajine i cijeloga slavenstva su prožeta uvjerenja Ćirilo-Methodijevog bratstva u Kijevu. Bratčiki su razrađivali svoj program revitaliziranja slavenstva ne bez utjecaja poljskih kršćansko-oslobodilačkih ideja. Gogolj svojom religioznošću kao da je predlagao pravoslavnu redakciju poljskih ideja što se odrazilo u *Izabranim mjestima dopisivanja s prijateljima*.⁵⁹ Međutim, u posljednjim godinama života, dospjevši u sredinu velikodržavne ideologije s poznatom etatizacijom pravoslavlja sve više prebivao je pod utjecajima predstavnika državničke crkve koji se trudili usmjeriti ga prema ideologiziranju. Poslije hodočašća Grobu Gospodnjem opet ide prema Ukrajini, ali posjeti Kijevu, sveučilištu podsjećaju na poraze ideala mladosti. Opet je u Moskvi i Pogodin s zadovoljstvom konstatira da vidi u njegovoj religioznosti upravo utjelovljenje *pravoslavlja i državnosti*, misleći na težnji velikog pisca približiti se carskome dvoru. Međutim, njega su i dalje razdirale proturječnosti: bio je uključen u rusko društvo sve do vrha, molio je i primao novac od cara i njegove obitelji, ali i kritizirao to društvo; vezan za slavenofile i odupirao se njima; nije želio se zbližavati s Bjelinskim, ali njemu su godile njegove pohvale. Bježao je od društva i bio jako osjetljiv na sve što o njemu govore u salonima. Bio je usamljen, njega su voljeli za talent, ne i kao čovjeka (Veresajev, 414). U duši on je i dalje bio proti svih državnih osoba kao izgubljeni čovjek, neukorijenjen, koji nije prihvatio društvo i koje nije shvatilo njega. Na kraju vidio je da ta Rusija njemu tuđa i on je probao pobjeći u prostor, kao njegova ptica-trojka. Gledao je na Rusiju izdaleka ali nije uspio pobjeći, i tako se izgubio u njoj,

⁵⁹ Myhed, Pavlo. Mykola Gogolj i Velyka poljs'ka emigracija (problemy vyvčennja). Slov'vjans'ki obriji, str. 426.

posebice pod utjecajem crkvenjaka koji su utjecali na njega prije smrti. Depresija, bolest su bile posljedicom teškog unutarnjeg stanja – zbog stava prema društvu. On je konačno ga napustio. Spalio je 1845. drugi tom *Mrtvih duša* – kao bijeg od sebe prethodnog. Kada je umro, nijedan časopis u Peterburgu nije odazvao se na njegovu smrt. Ime Gogolja je bilo zabranjeno spominjati. Ivan Turgenjev je zbog publikacije zabranjenog cenzurom teksta o Gogolju je dospio u zatvor. Na njegovom nadgrobnom kamenu je napisano: *Gorkom riječju mojom ću se nasmijati.*

Kao pisac podrijetlom iz Ukrajine Gogolj predstavlja jedan od primjera pripadnosti stvaraoca u različitoj mjeri različitim nacionalnim kulturama. Srodan tip umjetnika je poznat u svijetu međunacionalnih komuniciranja i doživljava se suvremenom ukrajinskom znanošću kao ruski i ukrajinski pisac, kao ukrajinski romantičar, ruski realist⁶⁰ Kao Ukrajinac u ruskoj sredini Gogolj je, prema opažanju suvremene ukrajinske spisateljice Oksane Zabuzko bio taj koji je završavao pravi pokret učešća ukrajinskih intelektualaca u stvaranju ruske književnosti – tradicije koja potječe još iz 17. stoljeća. Njegov projekt stvoriti zajedničku za Ruse i Ukrajince literaturu, čime je motivirana, nadahnuta i prerada *Tarasa Buljbe* završavao tu epohu ukrajinsko-ruskih odnosa. Upravo Gogolj je bio posljednjom figurom u tome pohodu - koji je trajao 200 godina - ukrajinskih misionara na sjeverni istok u stvaranju nove imperije, pravoslavne. Time se objašnjava i njegovo moralno propovjedništvo koje će zaraziti rusku književnost sve do Dostojevskog i Solženicina.⁶¹

Ambiciozan projekt nije uspio, već u doba Gogolja putovi ukrajinske književnosti se razišle s ruskom i to je izrazio drugi veliki Ukrajinac istoga doba – Taras Ševčenko. Ukrajinski pjesnik osjećajući ponos, vidio je u Gogolju srodnu dušu, posvećuje njemu pjesmu (1844), govoreći: *Ti se smiješ a ja plačem, Veliki moj družo.* Ševčenko je taj smijeh podigao na razinu neviđene satire i hrabrosti koja je njegovom zemljaku već bila nemoguća. Ševčenko je bio usamljen u Peterburgu isto koliko je i Gogolj i nadao se pronaći u Gogolju istomišljenika. Međutim, iza Ševčenka jer stajala cijela Ukrajina, nezaštićena koju je on krenuo braniti od imperija. Gogolj je svoju Ukrajinu kao politički ideal izgubio, kao što s njegovog heroja skinuli kabanicu i on je ostao s Rusijom *mrtvih duša*. U uvjetima kad je ruska književnost slavila imperijski kolonijalizam ili zatvarajući oči na nasilje na Kavkazu, podržavala mit o mirnoj ruskoj

⁶⁰ Popyk, Volodymyr. Problema istoryčnyh i kul'turnyh vzyajemozvjazkiv slovjans'kyh narodiv u dovidkovo-biografičnij literaturi slovjans'kogo svitu. Slovjans'ki obriji. Vypusk 2. XIV Mižnarodnyj zjizd slavistiv. Dopovidi. Kyjiv, 2008, str. 522. Tomenko. Isto.

⁶¹ Zabuzko, Oksana. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Kyjiv, Fakt, 2007.

ekspanziji,⁶² ukrajinski pjesnik je u spjevu *Kavkaz* (1845) bio jedini u književnosti cijeloga imperija tko je prikazao bit, naličje te politike, čime je posramio *trubadure imperije*, zaslijepljene kolonijalizmom. U pjesničkom djelu *San* (1844) nazvanom *komedija* nastavio je tradiciju ismijavanja imperija - sve do samoga dvora i cara, predviđevši njegovom carstvu neumitan krah čime je nastupio kao rijedak disident svojega doba. Godine 1847. kada je Gogolj izdao svoje dopisivanje s prijateljima tumačeći svoje odnose s Rusijom, Ševčenko je uhapšen i regrutiran u vojsku na deset godina. Na povratku je ne dugo do smrti bio ispunjen istim što i Gogolj traganjem za istinom, užasavajući se snage zla i pitajući se *zašto ne dolazi apostol pravde i nauke?* (1860).

U prvoj polovici 19. stoljeća ukrajinska sredina je dala dva velika pisca. Gogolj polazeći od ukrajinske tradicije stvorio je u ruskoj književnosti ukrajinianu koja je donijela njemu priznanje ne samo u Rusiji već i u svijetu gdje su posvud prevodili njegove *ukrajinske pripovijetke*. Upravo kao Ukrajinac on se doživljavao i u prvim hrvatskim prijevodima.⁶³ Napuštajući Ukrajinu, njen jezik taj veliki Ukrajinac na ruskoj građi, ruskim jezikom stvorio djela koja imaju općeljudsku vrijednost, uzdrmla i poticala svjetsku književnost a njen autor je postao piscem svjetskoga značaja. Taras Ševčenko je svjesno ne prihvaćajući jezik imperija stvorio djela zahvaljujući kojima svijet je prepoznao i prihvatio Ukrajinu i njen jezik, preko kojeg ukrajinska književnost je postala poznata u svijetu.⁶⁴ Ta dva Ukrajinca su svojim stvaralaštvom na ruskom i ukrajinskom jeziku zasluženo su dobola svjetska priznanja.

⁶² Thompson, Ewa M. *Imperial knowledge, Russian Literature and Colonialism*. Ukrajinsko izdanje: Tompson Eva M. *Trubadury imperiji. Rosijs'ka literatura i kolonializm*. Kyjiv, Vydavnyctvo Solomiji Pavlyčko "Osnovy", 2008, str.183-184.

⁶³ Flaker, Aleksandar. *Ukrajinska književnost u Hrvatskoj. Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*. Dvojezično izdanje. Priredio Eugen Paščenko. Zagreb: Most, 1996, str. 87-88. Gogolj N. V. *Ukrajinske pripovijetke*. Zagreb: Izdavačko poduzeće Hrvatske, 19950.

⁶⁴ O tome: Paščenko Jevgenij. «Fenomen Tarasa Ševčenka». *Dubrovnik. Časopis za književnost i znanost*. 2007, 3, str. 60-71.